

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 70 (1957)

Artikel: La dispeta confessionala a Bivio : (1647-1657)
Autor: Maissen, Felici
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-223019>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 22.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La dispeta confessionala a Bivio

(1647 — 1657)

da sur F. Maissen, Zignau

Per dir alla bial'entschatta: a Bivio ed en Sursés ha ei dau entuorn la mesadad dil 17avel tschentaner ina dispeta denter cattolics e reformai pervia della baselgia, dil santeri, dils caputschins e predicants, onns en ed onns ora, — ina discrepanza confessionala de tala irritaziun, che siu fiug ha era attaccau ils cumins circum-donts e la finala l'entira tiara e che ha priu talas fuormas, ch'ins astgass prest numnar ella «l'uiara de Bivio», essend ch'ella po forsa prest contonscher l'imperdonza historica de «l'uiara de Sagogn» de 50 onns pli tard. Ferton ch'igl ei vegniu schenghiau a quella diverse-sas scrutaziuns historicas publicadas, anflan ins sur dil combat confessional en Sursés nuot de pli ch'in pèr notizias, cuortas, nun-cuntenteivlas e per part insufficientas, sparsas tscheu e leu en paucas publicaziuns.¹

---

¹ Cuort menzionaus ei il cass en las suandontas ovras: P. CLEMENTE da BRESCIA «Istoria delle missioni de fratri minori cappuccini della provincia di Brescia nella Rezia 1621 — 1693», Trento MDCCII. DR. JOH. GEORG MAYER «Geschichte des Bistums Chur», Tom. 2, pag. 460. DR. EMIL CAMENISCH, «Reformationsgeschichte», Cuera 1920, pg. 482. CAHANNES, DR. GION, en «Ischi» 1902. ALBERT FRIGG, DR. «Geschichte der Kapuziner», (mo fetg cuort quei che sereferescha sin ils caputschins). Il pli bia cuntegn, schegie era mo fetg summaricamein: LANZ RODOLF, «Il Biviano», Chiavenna, 1920, 1. ed. La fetg extendida «Geschichte von Churrätien» da CONR. MOHR cuntegn surlunder nuot, aunc bia meins las ulteriuras historias complessivas grischunas.

1. La situaziun en general

Igl ei en prema vesta strusch de puder crer, che buca mo ina entira vallada, mobein l'entira tiara dellas Treis Ligias e schizun pussonzas exteriusas s'interesseschien e sescauldien per posta dellas relaziuns confessionalas d'in pign vitg muntagnard. Nus vein denton buca d'emblidar, che Bivio haveva da lezzas uras ina relativamein gronda impurtonza. Da leu anora meinan dus pass, il Set (Septimer) ed il Gelgia ell'Engiadina ed en Bergaglia, e Bivio, la porta ell'Italia, veseva da gliez temps, duront la stad, de tutta glieud: viandonts, hermers, vitturins, colonnas de transport de prescha (Strackfuhren) ed ordinarias, a mond e vegnend e fuolas de cavals e de saumas. Perquei consideravan gia ils paders missionaris caputschins quei post, exponius all'infiltraziun de l'autra confessiun, per impurtonts, e mettevan tutta peisa sin mantener quel alla cardientscha veglia.²

Bivio formava lu cun Marmorera ensemens mo ina pleiv. Il diember de habitants pudeva esser per Bivio ca. 150, per Marmorera ca. 100.³ La derivonza dil num Bivio (Beiva) declara gia Sererhard dellas duas vias (Bivium) che meinan dretg sul Set e seniester sul Gelgia. Aunc pli usitaus era da gliez temps il num Stalla. En documents tudestgs de gliez temps vegn duvrau quasi exclusivamein mo quei num.⁴

² APC, tom 20, Rapport sur della missiun retica digl onn 1662, «Breve raguagli dello stato delle missioni nella Retia sotto il governo dei padri della provincia di Brescia nell'anno 1662, dato da fra Cristoforo da Tusculano, predicatore capuccino, prefeto di dette missioni, «nua ch'ei secloma sur de Bivio: il pievel ei buca setg numerus, mo, pervia della vischinanza e corrispondenza cun ils de priedi . . . ein ils catolics freids ed ei dat de mantener els. Quei post ei *setg impurtonts* per ils caputschins, sco porta dell'Italia. Il post ha de basegns digl agid. Ils paders de leu survestan era Marmorera, treis miglias naven, nua che in pèr reformai ein vegni converti . . .» Plinavon, il *rapport della missiun dils 2. de sett. 1668* entras il prefect della missiun, GION BATT. DA SAVIO (vol. 418, fol. 123) «Bivio . . . luogo di grandissima consideratione per gli interessi della santa fede . . .»

³ APC, vol. 22, rapport della missiun dils 13. d'uost 1681. Per Bivio vegn il diember d'habitants indicaus cun 200, da quei 80 de priedi. P. CLEMENTE DA BRESCIA «Istoria . . .» indichescha per igl onn 1631 = 184 habitants, da quels 67 catolics, 27 reformai, 100 jasters. Marmorera: 108 catolics e 20 de priedi.

⁴ SERERHARD NICOLIN: Einfalte Delineation aller Gemeinden gemeiner Dreier Bünden» (1742), pg. 41, di sur della situaziun de Bivio: «. . . was die bewussten Orte dieses kleinen Gerichts (Bivio / Marmorera) betrifft, so sind

Politicamein formavan Bivio e Marmorera in Cumin (Gerichtsgemeinde) per sesez.⁵ En fatgs criminals denton haveva quei cumin certi ligioms cun la dertgira de Sursés. Il mistral de Sursés (Landvogt), presidiava mintgamai la dertgira criminala ded omisdu cumins. Quellas relaziuns han dau debia de sesbatter. Entras ina cunvegnientscha dils 1708/1709 ein las relaziuns giuridicas de Sursés cun Bivio vegnidas normadas pli exactamein.⁶

La reformaziun ha mess siu pei a Bivio igl onn 1584. Historiografs pretendan ch'ei hagi regiu dal temps della reformaziun, duront tschentaners, entochen che la counterreforma seigi sefatga valer, gie entochen l'arrivada dils paders missionaris caputschins en Rezia, la megliera perinadad e carezia fraterna denter catolics e reformai en fatgs de religiun — il qual sa en verdad esser stau il cass, denton era cheu mo tochen en in cert grad. A Bivio duei quella perinadad denter las duas confessiuns, resp. denter lur adherents, esser stada tuttavia gronda. En caussas de cardientscha, cert, mussava quei pievel in nunsuperabel regl de libertad.⁷

selbige von geringer importanz, an einem ganz rauen und wilden ort liegend, beinahe ob allem Holz. Wenn man die Oberhalbsteiner Grenzen verlassen hat, und das tal weiter hinaufgestiegen, kommt man in die Nachbarschaft Marmels, welche nicht gar gross ist. Bivio oder Stalla, samt Nolläa, Stallveder, geringe schlechte Oerter, an den beiden Jochen des berges Julier und Sept, daher dieses Bivio oder Stalla, so geringschätzig es sonst würde gehalten werden, desto mehr aestimiert werden muss, wegen der zimlich grossen Niederlaag durch Durchreisenden an diesem Ort. Die religion ist vermischt. Die Reformierten halten einen Pfarrer und die Papisten zwei Kapuziner. Die Landsprach allda ist auch vermischt, man redet allhie weder recht romanisch, noch recht italienisch sondern durcheinaderen, doch wird der Gottesdienst in italienischer Sprache gehalten. Bivium führt diesen Namen von der Wegscheide . . .»

⁵ Sur digl origin dil cumin Bivio/Marmorera comp. P. C. PLANTA «Herrschaften» pg. 59/60.

⁶ Comp. R. WAGNER e L. R. SALIS, «Die Rechtsquellen des Kantons Graubünden». Squetsch separat ord «Zeitschrift für schweizerisches Recht», tom 25, pg. 403.

⁷ Comp. LANZ RODOLF, «Il Biviano», II pärt, 1. ed. 1920, Chiavenna, pg. 33/34, «. . . i niva deliberé da Cumögn anor da introdur la refuorma, ma laschévan cumplagna liberted da craier e da'sattegner an dumandas religiusas scu ci a mintg'ögn bagn plascheva: al madem vevan deliberé — an grazia della completa autonomia dels cumägns — er las vischnancas risp. las plevs della val Sursett. Quel eran idillicas circumstanzas: els considerévan las formalités religiusas da pitschna importanza; mintg'ägn saveva as drizzer aint tenors baign manager individual. C'ils spirituels e manisters, prers, e baign era uestg e papa — füssan lur superiurs an chásas religiusas, nu la schevan bitg valair. Els pievan e lizenzievan lur spirituels a beneplacit. An fatschen-

Igl onn 1631 vegnan ils paders missionaris caputschins a Bivio,⁸ e cun l'arrivada de quels duei ei esser stau finiu, buca mo cun la vicendeivla perinadad denter de messa e de priedi, mobein era cun la veglia indifferentad religiusa. Il rapport dil historiograf pader Clemente da Brescia, sur la recepziun dils paders caputschins, muossa clar avunda, con nuidis ils de Sursés, oravontut ils de Bivio, han vuliu schar semischedar enzatgi en lur libertad, per buca dir indifferentad religiusa de gliez temps. Il pievel, per part reformau, per part catolic, vuleva buca schar secollocar il pader Ireneus e siu cumpogn: els seigien paupra glieud e sappien buca mantener dus paders. Ils caputschins rispondan, ch'els secumentien cun quei che in plevon pretendevi avon e per durmir drovien ei mo empau strom. Ils de Bivio han la finala lubiu de schar sedomiciliar ils dus paders, denton mo cun la condiziun, ch'els midien nuot vid il calender vegl,⁹ e che la pleiv suletta e negin auter hagi il dretg de spedir els naven ni de salvar els e che la pleiv sappi festivar insumma mo quels firaus che plaigien ad ella.

Ils caputschins han anflau a Bivio (sco dil reminent era en au-ters loghens dil Grischun) gronda negligentscha religiusa. Buc in dils pli premurai era par'ei il caluster. Quel vilentava ils buns paders nua ch'el saveva e pudeva: cun sedular de stuier survir mintga di a tontas messas e tuccar. Savens compareva el buc, ni lu sch'el fuva per peis, zuppavi el las candeilas ni emplenevi las am-plas enstagl cun ieli, cun aua frestga, ni ch'el calzeravi per la baselia entuorn a plidond ded ault e spidond cun fraccass per disturbar ils paders en lur funcziuns. Ils reformai, buca ual edificai dalla

das da matrimonis dumineva sulettamaint l'incilnaziun e l'amur sainza ris-guard sön la confessiun e l'uestg nu veva co da's masdér aint per nagot. Els mangevan cărna er al venderdi e d'ün dretg d'absoluziun tras als prers nu 'levan bitg savair. Existeva la miglra relaziun tranter las confessiuns: a vi-tschenda is piglievan per cumpér e per cumér, frequentevan la medema baselia, e sutuarevan als morts aint al madem santeri; er schi ögn as mar-deva ord da la confessiun, obtigniva la progenia mascolina la confessiun del bab, e la feminina la confessiun della mamma.»

⁸ POESCHEL, DR. ERWIN, «Die Kunstdenkämäler Graubündens», Bivio, pg. 229. Plinavon: LANZ, pg. 34.

⁹ Sur l'introducziun dil calender niev, che ha anflau grondas difficultads tier las vischnaucas reformadas mira: BOTT J. «Die Einführung des neuen Kalenders in Graubünden», Leipzig 1863.

vegnida dils caputschins, han dau ora las tunas, ch'in caputschin sappi semidar en in luf e lu puspei en in caputschin.¹⁰

La missiun de Bivio ha cun sia naturalmein fetg magra per-venda el decuors saviu semantener mo cun agid finanzial entras la Congregaziun de Propaganda fide a Ruma. Repetidamein drezzan ils superiurs della missiun retica, sco ils rapports alla sontga Congregaziun muossan, lur supplica per agid a quella, «essend che la missiun de Bivio sappi tschelluisa (sco dil reminent era en auters loghens) buca semantener.»¹¹ La medema missiun obteneva aunc ina contribuziun annuala en daners dal Cont Casnedi de Milaun.¹² Ils artavels de quel ein sedustai igl onn 1668 de dar vinavon quella contribuziun, essend ch'els seigien buc obligai leutier. Denton ei quella resursa per Bivio pli tard tuttina aunc currida vinavon.¹³

Cun la veginida dils caputschins a Bivio semidan pia las anteriuras relaziuns denter las duas confessiuns. Ils paders han spert mussau de distinguer denter perinadad ed indifferentad religiusa. Encunter quei indifferentissem de pli baul han els priu si il pli viv combat. Leutier sesentevan els obligai, essend ch'els vesevan en quei combat in impurtont factur per il success de lur operar missionaric. E quei che pertucca la schinumnada «toleranza», eis ei tuttina malgest sch'ins less ni ha vuliu reproschar ad els «intolleranza religiusa», dad in temps, nua ch'il plaid «toleranza» era aunc buc enconuschents e quei ch'el vul dir buca da casa, ni tscheu ni leu!¹⁴

¹⁰ Sur la recepziun dils Caputschins: P. CLEMENTE, pg. 211—213. e LANZ, pg. 35/36.

¹¹ Las frequentas supplicas della missiun per agid finanzial per Bivio: APC, vol. 20, «raguaglio» digl onn 1662; vol. 21, «raguaglio» dils 2 de sett. 1668; vol. 22, «raguaglio» dils 2 d'uost 1681; vol. 21, 14 de matg 1647; vol. 2, 28 d'uost 1651, e 22 d'oct. 1655.

¹² APC, vol. 22, raguaglio dils 2 d'uost 1681, «... il luogo e poverissimo, con pocchissima o niente prebenda, se non eccetui 30 scudi moneta di Milano, che danno annuatim per lascito dell'Eccels'mo signor senator Cosnedi, p. mem.»

¹³ APC, vol. 21, il prefect della missiun, P. GIOVANNI BATT. DA SAVIO alla Congregaziun de Propaganda Fide, ils 2 de sett. 1668, «... e mancato certo annuo legato dal signor senator Casnedi, di Milano, quale gli heredi dicono di non voler dare piu...»

¹⁴ Sur la noziun «indifferentissem religius», comp. «Lexikon für Theologie und Kirche», 2. ed. 1933, tom 5, pg. 388. Sur «toleranza» era leu, tom 3, pg. 483.

Nuotatonmeins: encunter ils fepls de s. Francestg s'empluna ina gronda malaveglia en cerchels reformai, e quei en paucs onns suenter lur arrivada. Nus capin quei: ils paders brins capevan mo memia bein ded accentuar recentamein e frestgamein la vart catholic-cunterreformatorica. Era stuevan ils reformai buca veser bugen, co ils caputschins convertevan, en connex cun lur ulteriurs success missionarics, bein enqual de priedi.¹⁵ Oravontut sefagevan ils paders malvesi tier ils reformai entras in beinduras malprudent e nuntolerabel proceder de lur temperament meridional.¹⁶ Ils protestants insistevan ch'ils caputschins vegnien allontanai, ils catolics perencunter ch'els vegnien manteni. Omisduas parts insistevan endinadamein sin lur pretensiuns. Las opiniuns van aschi lunsch in' ord l'autra, e las pretensiuns seconfruntan da mintga vart aschi diramein ensemens, che la mediaziun dils Confederai daventa necessaria. Duasga vegnan ils deputai svizzers a Cuera per intermediar en las differenzas confessionalas, oravontut sur dil salvar ni dismetter ils caputschins. L'emprema conferenza ha giu liug la primavera 1644 e la secunda il matg 1647. L'emprema ha giu pign success e la davosa ton sco negin.¹⁷ Ils reformai pretendevan ener-

¹⁵ Arisguard las diversas conversiuns entras ils caputschins comp. denter auter il rapport della missiun dil p. prefect CRISTOFORO DA TUSCULANO, APC, vol. 20, digl onn 1662, sut Bivio/Marmorera, nua ch'e stat, che plirs de priedi seigien seconverti. Sut *Danis* p. ex. stat ei: «... gli paesani di queste terre (Danis e Tavanasa) all'ingresso dei padri, erano buona parte heretici et altri materiali, ignorantissimi, tutti delle cose necessarie et con la Dio grazia in otto anni che vi sono gli padri, si sono convertiti quasi tutti gl'eretici, et quelli che havevano il nome si sono resi veri cattolici...» Plinavon: APC, vol. 21, rapport dils 18 de fenadur 1668, «... Hanno fatto (i Cappuccini) abiurare diversi heretici convertiti alla santa fede, hanno estirpato molti errori...» e vol. 22, rapport dils 13 d'uost 1681, «... instruiti quei pochi e poveri cattolici (di Bivio!) nella dottrina cristiana et santa fede, convertiti di tempo in tempo alcuni a nostra santa fede, che niuno e pervertito, se non quelli soli che da i protestanti sono rapiti et condotti altrove a darli il veneno dell'eresia...» Quels success ein denton ded acceptar cun ina certa reserva!

¹⁶ ACC (Archiv cant. Cuera), *protocols della dieta*, tom 23, pg. 1—33 (vorgebrachte gravamina) e pg. 33, «verzeichnis etwelcher verübungen der Kapuziner zu Almens», sco era «*Spezialprotokolle*» AB IV, 5, pg. 22. Lu era AEC (archiv ep. Cuera), *Cartular R.*, pg. 228—245, tier ils 16 de matg 1647, (lamentaschuns encunter ils caputschins, entras pod. Ant. Buol).

¹⁷ Sur la conferenza de pacificaziun religiusa sut mediaziun dils Confederai: ACC, *prot. d. dieta*, tom 23, gl'entir volum e tom 25. Plinavon AEC, *Cart. R.* pg. 228—245, e KIND R. «Die Pacifikation des Rhätischen Freistaates in Religionssachen 1640—47» in Rätia 1863. FRIGG, pg. 176—186 e MAYER, «Bistum Chur», II, pg. 360 ss.

gicamein l'allontanaziun dils caputschins, sco religius jasters, ils quals astgien buca secollocar en las Treis Ligias, tenor las leschas della tiara, maniau ils artechels de Glion. Ils catolics da lur vart sereferevan sin il principi della libertad religiusa, il qual seigi medemamein francaus en las leschas della tiara: perquei astgien els era sesurvir da quels spirituals sco lur pasturs dellas olmas, ils quals plaigien ad els il meglier, senza stuer saver grau da quei dals de priedi, sco quei che quels gaudien dil reminent era da lur vart la medema libertad.

Encunter la fin della davosa conferenza dil matg 1647 havevan ils dus representants dellas duas partidas, il reformau, podestà Antoni Buol de Parpan, ed il catolic, Landrechter Conradin de Castelberg de Mustér, giu ina vehementa debatta in encunter l'au-ter en preschientscha dils deputai svizzers. Buol haveva attaccau malamein il Castelberg e quel da sia vart ha giu «stuppau la buc-
ca» al Buol, sco ei secloma verbalmein el protocol. Sin quei ha Buol giu smanatschau a Castelberg e detg che quel seigi igl em-prem che vegni a survegnir sia pagaglia. Sin quei ei la radunanza sesligiada cun vicendeivels resentiments e petradad ed ils deputai catolics ein zun seresenti «ch'ins ha astgau smanatschar a Castel-berg en lur preschientscha e ch'ins ei s'exprimius, che en cass che mo in dils catolics duess commetter violenzas, dueien ils auters era buca mitschar». Suenter de quei ei la delegaziun dils Confede-rai puspei serendida a casa ils 16 de matg.¹⁸

En consequenza de quei fiasco cuozzan las discordias confes-sionalas aunc onns en ed onns ora vinavon. La damonda dils capu-tschins en general, sco era la permanenza dils paders a Bivio en special, resta el decuors nunsligiada e vegn ils proxims onns e de-cennis adina puspei tratga a strada en radunonzas, sin congress e dietas, e quei cun ina regularitat de sesmarvegliar. Ordlunder ne-schevan irritadas debattas. Surlunder sai jeu denton en quest liug buca referir pli lunsch.¹⁹

Sper la sura questiu havevan ins da quei temps aunc auters fiars el fiug: la damonda d'in niev engirament della brev dellas

¹⁸ AEC, CART. R, pg. 228 ss.

¹⁹ Sur dil combat encunter ils caputschins da 1647—1650 en ina lavur deta-gliada, pli tard.

Treis Ligias, la vendita dils dretgs austriacs en las 8 Dertgiras ed ell'Engiadina bassa, ed autres questiuns che vegnevan consideradas dal pugn de vesta confessional anora. Ei era en tut priu in temps fetg malruasseivel.²⁰

Cura ch'ins ei da vart reformada puspei vegnius cun la pretensiun de relaschar ils paders caputschins alla dieta (Bundestag) de Tavau dils 9 de sett. 1647, ein ils cussegliers catolics levai, han protestau ed ein extrai dal cussegl, schegie ch'il president, il cau dellas Diesch Dertgiras, haveva supplicau els de star. Ils catolics protestan encunter tut quei che duess vegnir concludiu en lur absenza e van. Ils reformai concludan nuotatonmeins che denter auters ils caputschins de Bivio dueigien vegnir relaschais enteifer in miez onn. Plinavon dueigien quels loghens «mischedai», che hagien buca fatg partir ils paders enteifer il temps determinau, vegnir sclaus da tuttas dietas e congress della tiara ed era vegnir privai dallas entradas de quella, e quei aschi ditg ed entochen ch'els hagien obediui. Plinavon ei cun quella caschun vegniu deputau ina delegaziun de plirs signurs als cumins catolics, per orientar quels sur il decuors de quellas tractandas e conclus. En Sursés ed a Bivio vegn pod. Ant. Buol tarmess.²¹

Sut il squetsch de questa pressiun, era sin cussegliar dils deputai catolics svizzers, sco era per evitar pli gronds mals, han ils signurs catolics anflau per bien, en lur radunanza dils 9 de nov., de remover ils paders caputschins de Bivio enteifer 6 meins, sco era quels dils loghens paritetics de Sagogn ed Almen enteifer cuort temps. Da l'autra vart han ils reformai dau la sinceraziun de s'abstener egl avegnir da tuttas ulteriuras novaziuns e de laschar ils catolics «en lur nundisturbau exercezi de religiun». Quella resoluziun stueva denton igl emprem vegnir tarmessa als cumins e cussegliers (den Gemeinden und Räten) per vegnir ratificada da quels.²² Duront quei interval denton, eran ils de Malix e Parpan sefatgs culpeivels de violenzas encunter la claustra de Churvalda e cun quei ch'ils de Casaccia havevan aunc denton giu relaschau

²⁰ Comp. «*Bündner Monatsblatt*» 1955, pg. 236/237.

²¹ ACC, prot. d. dieta, tom 25, pg. 243/44.

²² FRIGG, pg. 190. MAYER, pg. 360. JECKLIN, «Materialien zur Standes- und Landesgeschichte gem. Drei Bünde,» I, nr. 1721.

in scamond de dar albiert a caputschins, ei la suranumnada ratiificaziun entrais ils cumins catolics buca succedida ed ils catolics han viu en quellas «novaziuns» da vart reformada ina buna caschun de buca stuer tener igl empermess.²³ Aschia eran puspei tuttas obligaziuns sligiadas e tuttas stentas de secunvegnir vanas.

2. Ils caputschins vegnan scatschai

Spetgond la reacziun da l'autra vart, sevolvan ils catolics ed igl uestg de Cuera ussa sin tuttas varts per agid: al nunzi apostolic a Lucern, als Confederai catolics ed enviers Ruma.¹ Igl ambassadur spagnol Francesco Casati, sesents a Cuera, s'interpona, encurend d'intermediar denter las duas partidas. Sch'ins schessi ir naven ils dus caputschins de Bivio, aschia scriva el al nunzi a Lucern, sche savessien ins persuenter era effectuar la partenza dil predicator ed enstagl de quels procurar per in spiritual secular. Per il susteniment de quel lessi el contribuir 150 scudis, entochen ch'ei vegnessi ordinau da Ruma enzatgei auter.² Ils catolics de Bivio denton ein detscharts e declaran cun brev dils 30 de schaner 1648, ch'els seigien promts de sponder lur saung avon che schar prender dad els lur paders.³

El medem temps enqueren ils reformai ded introducir il predicator en la baselgia catolica. In cert Grisch de Bivio vegn incaricaus dalla dieta grischuna evangelica de seprender en per quella caussa, denton dueigi el aunc spetgar empau cun l'execuziun sezza.⁴ Ils catolics da lur vart sesparunan buca pauc encunter questas emprovas, per gie tener naven ils reformai da «lur» baselgia e santeri. Perquei

²³ *Bündner Monatsblatt* 1955, pg. 236. MAYER, pg. 360/61. FRIGG, pg. 190/91. JECKLIN I, nr. 1723 e 1724.

¹ AEC, CART. R, pg. 246—70, en special tier ils 17 de schaner 1648.

ACL, (archiv cant. Lucern), cartun 246, ils onns 1647/48. FRIGG, pg. 187.

² AFB, Nunziatura, (archiv federal Bern, rapports dil Nunzi a Lucern, copias), vol. 40, CASATI al Nunzi BOCCAPADULE dils 18 de schaner 1648.

³ MAYER, pg. 361.

⁴ ACC, prot. d. dieta, tom 26, pg. 2, (ils 18 d'avrel 1648). Ils protocols dellas dietas dils onns 1647—1649 ein buca cumpleins. Pli baul i a piarder ein certas parts puspei vegnidias anfladas. Comm. de sigr. archivar cant. dr. RUD. JENNY.

tarmetta la dieta reformada ina seriusa admoniziun als catolics de Bivio ed el medem temps era als dus Scarpatettis, Pieder e Gion Gieri, ils dus prominentes Sursets de gliez temps, cun la cunzina de buc impedir ils evangelics enten il diever della baselgia e dil santeri e de buca incommodar il predican en sias funcziuns. Ins era denter auter era setenius si zun fetg en quella dieta ch'il predican de Bivio seigi vegnius scatschaus giud santeri dals catolics curà ch'el levi satrar in affon de sia confessiun.⁵

Aunc autres reclamaziuns havevan ils reformai de Bivio de quei temps de purtar avon la Ligia della Casa de Diu: ils de Sur-sés sneghien ad els de vender lenna bienmarcau sco als catolics Bivians. Ils Sursets ein vegni admoni dalla Ligia de secuntener loial enviers ils evangelics.⁶

Essend ch'ils Bivians de messa fagevan aunc adina negina tschera de relaschar lur paders, anzi, mussavan tutta resolutadad de salvar quels vinavon,⁷ ei la dieta evangelica grischuna s'empatschada della caussa en sias radunonzas dil schaner e dils 11 de fenadur 1649 ed ha concludiu ded a l l o n t a n a r ils paders c u n l a f o r z a.⁸ Als cumins dell'Engiadinaulta e Bergaglia ei vegniu surdau l'execuziun, numnadamein ir cun ils caputschins ord la tiara, «denton senza offensiun» de quels. Ils cuosts che vegnien a seresultar ordlunder, ha la dieta empermess de pagar.⁹

Ils dell'Engiadinaulta ein bein prest i vid l'ovra. La remozion violenta dils caputschins ei succedida sut dramaticas circumanstanzias.¹⁰ Il di de s. Onna, ils 26 de fenadur, comparan beinmarvegl, nunspitgadamein, 50 dils principals umens dell'Engiadinaulta, a cavagl ed armai (uomini di più principali) a Bivio. Igl emprem ch'els han fatg ei stau de postar sufficientas guardias en-

⁵ ACC, prot. d. dieta, tom 26, pg. 7, ils 22 de mars 1649.

⁶ ACC, *prot. della Ligia della Casa de Diu*, tom 26, pg. 488, ils 15 d'avrel 1648.

⁷ AFB, *Nunziatura*, vol. 40, brev dil nunzi BOCCAPADULE al Cardinal PANZIROLO dils 4 d'uost 1648.

⁸ AFB, *Nunziatura*, vol. 41, BOCCAPADULE al cardinal PANZIROLO, ils 19 de schaner 1649.

⁹ ACC, *prot. d. dieta* tom 26, pg. 19, ils 11 de fenadur 1649. JECKLIN I, 1739.

¹⁰ La suandonta descripziun suonda exactamein il rapport sur della scatschada dils caputschins en lungatg italiano. In act sesanfla egl AEC, mappa 58, 1949. In auter, medem, egl ACL, cartun 246, cun il tetel: «Relazione vera della prigionia delli revdi. Padri Cappuccini, missionarii in Bivio, da protestanti.»

cunter Sursés, sinaquei che negin sappi avisar quels de leuora. Era laian els survigilar l'entrada-baselgia, sinaquei che negin sappi tuccar de stuornas. Lu circumdeschan els il hospezi dils caputschins e mettan maun vid quels (.... et di subito assaltorno alla vita delli buoni padri con granda furia). Las duas portas della casa eran aviartas ed ils Paders eran en ina dellas stanzas giu bass e fagevan brevier. Ei vegn communicau ad els, ch'els hagien senza targlinar de bandunar igl entir territori dellas Treis Ligias ed hagien de vegnir cun els. Ils umens sincereschau e repetan per la tiarza ga: quei seigi igl expressiv camond dellas Treis Ligias ded omisduas confessiuns (.... asserendo e replicando tre volte, tale essere l'espresso ordine delle Eccelse Tre Leghe, sia de Cattolici, come di Protestanti).¹¹ Ils paders ein gl'emprem sesmarvegliai buca pauc sur de quella novitad, e lu buca meins de veser tuttenina cheu tons umens armai cun spadas tratgas avon els; entuorn casa ed en casa. Els dattan per risposta, che senza in expressiv camond en secret digl uestg ni de lur surperiurs digl uorden, als quals els obedeschien punctualmein, sappien els buca tschessar da quest liug, protestond, che en cass ch'els duessien stuer ceder alla forza, sche duei quei esser negina raschun pigl avegnir de piarder legalmein quei post. Sinquei camondan ils menaders, Baltassar Planta ed Ulrich Albertin als paders de buca far tonts paterlems ed immediat bandunar la casa e semetter a cavagl (che non debbono fare tante ciancie, ma subito uscire di casa e montare a cavallo).¹² Cura ch'ils paders snegan de far quei vegnan els tschaffai pils mauns — auters stauschan els davostier — e runai ord casa «con grandissima violenza». Aschia ein els stai necessitai de bandunar la casa senza saver prender enzatgei cun els. Cura ch'il til ei staus in toc ord il vitg vegnan ils paders sfurzai ded ascender il cavagl e cura che quels han buca vuliu quei, han ei pitgau il Pader Rafael cun ina pistola e smanatschau de mazzar el. Lu han ei alzau el cun la forza sil cavagl, menau els ell'Engiadina e vinavon tochen sil Bernina. (Tenor P. Clemente suandava il cumpogn de P. Rafael, il pader Vigilio de Cevo a pei.) Arrivai sil Bernina han ei relaschau ils paders cun la cunzina de mai pli vegnir en questa tiara.

¹¹ I. c., «.... dicendo che senza nissiuna dimora debbano partirsi da questo posto e di tutti le Tre Leghe et andari via con essi loro ....»

¹² I. c.

Cun quella caschun, aschia agiunscha il rapportader, sesanflavi a Bivio in vitturin de Casti, ch'era sin via sur il Gelgia per menar ord l'Engiadina aua de cura (aqua forte!) en Sursés. Quel hagi suandau il til e cura che quel hagi fatg in paus ed el seigi vegnius pli datier, hagi el udiu a raschunond ils umens: sappi Dieus co nies predican a Bivio vegn ussa tractaus, ei fuss stau meglier ch'el fuss ual vegnius cun nus, per schar vargar la gretta dils papists.» Plinavon sincereschà il medem vitturin, che quels de Silvaplana, ord tema de repressalias, hagien giavischau dals caputschins occultamein, ch'els dettien ad els in secret, che negin de lur vitg ni pleiv seigi staus en quella cumpignia. Il medem confirma plinavon, ch'il cumin pievel dell'Engiadina eri fetg malcuntents cun questa interpresa. Quei tut hagi quei giuven um rapportau a bucca agl autur de quest rapport.

Cura che las novas della captura dils paders ei arrivada a Marmorera, (quando la nova e arrivata a Marmorera, membro della cura di Bivio, hanno quelli pochi cattolici sentito tanto dolore della presa de loro chari e buoni padri, che subito, uomini e femine, tutti armati con spade, archibuggi, forche e pali et sono andati piangendo verso Bivio . . .)¹³ ein quels paucs catolics de leu stai aschi commuentai da dolur, ch'els ein immediat s'armai cun de tuttas armas, umens e femnas, ed ein i bargend a Bivio ed han bastunau igl emprem reformau ch'ei han anflau — casualmein era ei ual il mender. Buca cuntents cun quei han els encuretg cun rabia il predican de leu ed il stattalter de priedi, e vessen els anflau quels, vessen els mazzau els ni silmeins, el meglier cass, menau il predican on Sursés e teniu el leu a ferm entochen ch'ils paders fussen puspei remess. In nevs catolic dil podestà Capell ha detg si a quel tuttas ingiurias e buschias ed ha suenter de quei vuliu rumper en sia casa per mazzar quel, sco in dils capo stigaders encounter ils paders. Pod. Capell ha stuiu rugar il pievel irritau per sia veta ed empermetter de senza dubi aunc licenziar quei di il predican. Perdetga de quei ei il pader Guardian de Tirano che sesanflava per schabetsq quei di a Bivio. Quel ei lu ius vinavon giuadora per Sursés laschond anavos siu pader cumpogn en posses dil hospezi

---

¹³ l. c.

e della baselgia de Bivio. Il Pader ha buca pudiu intervegnir, schebein il predictant eri lu gia partius ni buc.

Il pievel de Sursés era ferm decidius de pegliar il predictant, sch'ei pudevan tier el, en cass ch'ils signurs Scarpatettis ed igl uestg cumandassien.¹⁴

Aschilunsch il rapport scursaniu dil scribent nunenconuscent. Forsa eis ei il pader Guardian de Tirano, aunc pli tgunsch il P. Rafael sez, il qual, tenor ina brev digl uestg, vegni a veginir cul P. Provinzial a Cuera ed il qual vegni lu a rapportar personalmein il decuors de sias aventuras.¹⁵ Sura rapport ei en scadin cass ded in catolic, para empau coluraus e sto veginir interpretaus leusuenter.

Cuort suenter la remozion dils caputschins vegnan ils catolics de Bivio ed il Mistral de Sursés, Gion Gieri Scarpatetti, sincerai tras brev dalla dieta evangelica, che quei seigi buca daventau per offendre ils catolics, mobein suenter che quella affera hagi gia custau tonts embrugls (würnis), cuosts e debattas, hagien els finalmein s t u i u ir all'execuziun. Ils paders seigien vegni menai naven «senza negina offensiun en buna fuorma». Ei seigi denton era vegniu avon a Bivio de tuttas smanatschas encounter laics e spirituels. Enstagl dils dus caputschins dismess, seigien ussa gia puspei dus auters leusi, il qual seigi ad els fetg penibel (forsa retractava ei mo dils dus hospes de Tirano). La dieta evang. supplicescha plinavon ded era far ira quels dus, smanatschond che en cass contrari veginien els buca a surveser quei, mobein veginien a saver defender lur dretgs.¹⁶

¹⁴ Ultra de quest rapport (nota 10) existan aunc dus auters, pli cuorts, sur della captura dils caputschins de Bivio, numnadamein la brev dil Nunzi BOCCAPADEULE al Cardinal PANZIROLO dils 10 d'uost 1649, AFB, *Nunziatura*, vol. 41 ed il rapport digl *ambassadur venezian*, sesents a Turitg, GIOVANNI AMBROSIOSAROTTI, alla regenza de Vaniescha, AFB, *Vaniescha*, vol. 62, pg. 283/84. Tenor quel ein 60 armai dell'Engiadina stai separicipai ed ils paders che fagovan brevier ein vegini runai ord baselgia, buc ord casa. Pigl auter s'accordan ils rapports tuts in cun l'auter.

¹⁵ ACL, cartun 246, ils 5 de sett. 1649 (post scriptum).

¹⁶ AEC, cartular R, pg. 275/77, brev dils caus e cussegliers reformai a GION GIERI SCARPATETTI, dils 21 de febadur 1649, (original) e copia egl ACL, 246, 21 fen. 1649. Plinavon la medema brev, adressada alla vischernaunca de Bivio, ils 21 de fen. 1649 (original) egl AEC, mappa 58 e copia de quella egl AEC, *Historia religionis*, pg. 952.

3. Reproschas, smanatschas e contractivas

La nova della dismessa dils caputschins de Bivio e dil tumult dils de Marmorera fa spert la currella per la val e l'entira tiara entuorn. Il P. Guardian de Tirano passa giuadora per Sursés, raquintond dapertut il succedi. L'entira tiara vegn messa en commoziun. Ils catolics dattan sin tuttas varts allarm. Igl uestg ed il Corpus catholicum avisan ils Cantuns catolics della Confederaziun, schend denter auter — seapescha cun enqual stravaganza linguistica dil baroc — ch'ins vegli supprimer el Grischun la religiun catolica dil taliter (gänzlich unterdrücken), e supplicond quels, d'entras agens mieds ed entras l'interposiziun dellas duas «Crunas», assister ad els, schiglioc seigi segiramein finiu cun la religiun e cun il vegl uestgiu (denn sonsten unfehlbarlich für die religion und das uralte Bistum das sichere exterminium zu gewärtigen ist).¹ Ultra de quei avisan els aunc igl ambassadur della republika de Vaniescha, se-sents a Turitg.²

Ils reformai sevolvan tier quels de lur confessiun a Turitg, selamentond ch'ils catolics hagien buca teniu plaid cun buca far partir ils caputschins tenor la resoluziun de 1647, selavond cun de tuttas viarclas (mit seltzamen ungegründeten praetexten). Per mantener lur reputaziun hagien els ussa finalmein s t u i u passar all'execuziun. Ils caputschins seigien denton vegni menai naven tschecamein, cun buontad e senza la minima offensiun personala (in bester anständiger manier, ohn einiche beleidigung fründlich und mit gutem geleit), aschia che quels hagien negina raschun de selamentar de violenzas. Enstagl dils dus scatschai seigien puspei dus auters leu!³

Igl entir Sursés era en gronda irritaziun. Ed il decan dil capitel de Surmir, Conradin Mohr,⁴ plevon a Vaz, capeva leutier de sufflar si quella caussa. Mohr era en Surmir il maun dretg digl uestg

¹ ACL, cartun 246, Cuera, ils 3 d'uost 1649.

² AFB, *Vaniescha*, vol. 62, pg. 283 (SAROTTI alla republika de Vaniescha).

³ *Biblioteca centrala Turitg*. Handschriftensammlung B 145, fol. 125/126. ACL, cart. 246, (21 d'uost 1649).

⁴ CONRADIN DE MOHR ei in frar dil prevost catedral, CRISTOFFEL DE MOHR, oriunds de Zernez, pli tard Scolasticus e 1668 prevost catedr. Comp. TUOR, «Reihenfolge der residierenden Domherren», Jahresbericht der hist.-ant. Gesellschaft, 1904, pg. 23.

e haveva pulita influenza. El havess viu bugen che la dertgira de Sursés havess cumandau de far ir cul predican de Bivio.⁵ Cunzun encunter il capo-adversari dils caputschins a Bivio (Capell) sedrezza sia indignaziun.⁶ Mohr anfla il pievel de Sursés promts de defender la cardientscha (ferventissimi alla difesa della s. fede).

Era il pader Stiafen da Gubbio, che ha ad interim surpriu la provisura de Bivio, annunzia da Cunter anora, ch'ils de Sursés seigien decidi de menar naven il predican cun la forza: ins hagi gia elegiu ils umens che dueigien exequir il fatg. Ins vegli mo aunc spetgar empau per mirar tgei conclus ch'ins prendi a Cuera.⁷

Per irritar aunc pli fetg la glieud, vegn ei aunc fatg ora de tuttas nuncontrollablas tschontschas. Decan Conradin Mohr vul ha ver intervegniu ord bunas fontaunas ch'il plevon de Cuera, decan Hartmann Schwarz,⁸ hagi detg a ses auditurs, che Dieus vegni buc a calar de tarmetter als Grischuns grevs castitgs, entochen che siu sogn evangeli seigi buca annunziaus buca mo egl entir Grischun, mobein era en sias tiaras subditas. Ordilunder tergeva Mohr la conclusiun, ch'ei retracti cheu buca mo d'ina persecuziun dils caputschins, mobein dell'entira cardientscha catolica en las Treis Ligias.⁹ Era la ual contractada cumpra dils dretgs austriacs en las 8 Dertgiras vegn tratga en connex cun quell'affera: ils de Portenza seglorieschien ded esser secumprai libers per saver reger tenor lur moda sur lur vischnauncas (... en fatgs de religiun!)¹⁰

⁵ AEC, mappa 58, CONR. MOHR agl uestg ils 31 de fenadur 1649. «..... sigri ministrali et Capi di questo commune .... lo intimara a detti sigri l'intentione di Vs. Ill'mma et che indubitamente, si sara serio ordine, che il predicante di Bivio si parti da quel posto ... Ho essortato tutti li curati di questa valle a voler animar sempre il popolo et essortarli alla perseveranze di si tanta buona intentione....»

⁶ I. c. «.... Con alcuni Capi del Commune ho passato parola circa al signor CAPELL et con tutti li curati intorno al impostomi da VS. Ill'ma et del sigr. Conte CASATI, li quali m'hanno risposto che voglino farlo qualche congruente mortificatione in qualche modo....»

⁷ AEC, mappa 58, Cunter, ils 2 d'uost 1649, (P. STIAFEN agl uestg).

⁸ HARTMANN SCHWARZ, de Parpan, plevon a Cuera da 1645—1662, morts a Cuera 1662, comp. TRUOG, «Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden» en Jahresbericht der hist.-ant. Gesellschaft 1934, pg. 38, 40.

⁹ AEC, mappa 58, ils 30 de fenadur 1649, CONR. MOHR agl uestg.

¹⁰ AEC, mappa 58, ils 2 d'uost 1649, p. STIAFEN agl uestg. «.... Quelli di Alvagni mi dicono, quelli di Partens ventarsi haver comprato loro giurisdittione per disporne a lor modo di quel commune il che a me e novo et stimo sia falso, non di meno desideranno conseglio da VS. Ill'ma quid agendum.»

Ils 8 d'uost seradunescha il capetel catedral cun igl uestg. Quel offniescha denter auter ch'ins hagi concludiu en la davosa radunonza (Concilium) de metter en fermonza igl uestg e de scatschar ils canonis. El hagi el senn de seretrer en siu segneradi de Grossengstingen. Era vegni murmignau dapertut, ch'ins scatschi buc il predictant de Bivio. Il mistral de Sursés hagi denton sincerau, ch'els veglien far quei, mo gl'emprem stoppien els esser segirs che tut ils auters catolics protegien ils de Sursés. Las opiniuns dils canonis mavan empau in'ord l'autra. Il prevost era encunter ina remoziun violenta dil predictant. Ils scolasticus fuss persuenter «sch'ins vess ils mieds de resister alla violenza.» Era fuvan ins buca per schar serender igl uestg a Grossengstingen en quei temps.¹¹

Il nunzi apostolic perencunter — sez personalmein lunsch naven dals canuns — admonescha igl uestg ed ils catolics de mo far frestgamein resistenza a l'autra partida. Ins dueigi mo scatschar il predictant; perquei vegnien ins buc ad entscheiver in'uiara. Sch'ins resisti buc als auters, garegien quels adina de pli.¹² Plinavon enqua il nunzi de scatschar il patratg, ch'ei smanatschi prighel alla veta digl uestg.¹³

Suenter il schabettg de Bivio ha igl ambassadur Casati empruau ded intermediar denter las duas partidas per tempar empau las pissiuns caliradas e prevegnir a tumults. Als reformai cusseglio el de semoderar ed interpretender neginas novaziuns, entochen ch'il provincial de Brescia, che seigi sin viadi, arrivi a Cuera. Lu sappien ins garegiar dad el de prender naven ils caputschins sin via amicabla.¹⁴

¹¹ AEC, mappa 58, ils 8 d'uost 1649.

¹² AEC, mappa 58, brev dil nunzi apostolic agl uestg de Cuera dils 9 d'uost 1649. «... come vedo che da Vs. Ill'ma con ottimo zelo et prudenza era stata ordinata a levare il predicante da Bivio, penso che non fosse per parturir se non buon effeto di dare ad intendere di non voler lasciar calpestare e non crederei che fosse per portare impegno d'armi, perche non e veresimile che l'istessi protestanti quando incontrino la difficolta, voglino metter fuoco nel paese per haver in un luogo o due piu un prete che un fratre, ma se non troveranno incontro ogni giorno faranno peggio.»

¹³ AEC, mappa 58, brev dil nunzi agl uestg dils 16 d'uost 1649. «Alla persona di Vs. Ill'ma non credo che ci sia da dubitare di pericolo nessuno, perche oltre all'autorita della persona e del grado, concorre il parentado e l'amicitie ....»

¹⁴ AEC, mappa 58, ils 8 d'uost 1649 (protocol della conferenza dil capetel) e protocol della conferenza dils 27 d'uost. Plinavon AEC, *Historia Relig.* D, pg. 995.

Ils Confederai catolics han empermess agl uestg ed als catolics grischuns lur assistenza¹⁵ e de vuler recumandar a Casati ed al nunzi questa fatschenta.¹⁶ Ultra de quei scrivan els als Grischuns de priedi ina seriusa admoniziun, fagend attents quels sin las grevas consequenzas, che tals acts violents savessien haver per la pasch della tiara.¹⁷ Quels han refretg lur risposta tochen suenter la conferenza culs catolics, annunziada sils 27 d'uost.¹⁸

A caschun de quella conferenza secusseglian ils signurs catolics gl'emprem denter els ensemen cun igl uestg el casti episcopal. Ei vegn tractau diversas dispetas confessionalas de lezs dis. Pervia de Bivio ein ins secunvegnius de proponer als de priedi, de vuler remover ils caputschins da Lontsch, Brinzeuls e da Sagogn, mo laschar il de Bivio, per prender a l'autra part ton sco pusseivel la raschun de far uiara. En cass ch'il caputschin de Bivio duess aunc ina ga vegnir scatschaus, han els concludiu ded era ir cul predican. Ils de Sursés ein vegni stimulai de sedefender cun la forza, en cass ch'igl adversari seigi buca memia ferms.

Davart protestanta ein ins buca secuntentaus cun la suranum-nada proposta dils catolics, anzi, ins ha garegiau la remozion de tutz caputschins jasters ord tut las Treis Ligias. Sinquei ei curdau l'opiniun de proponer als reformai de conceder als caputschins il domicil per temps d'unviern a Bivio. La stad denton en in liug ordeifer. L'autra part era cuntenta cun quella proposta, denton mo per dus onns e cun la condiziun ch'il predican sappi far die-ver della baselgia de s. Gagl per siu survetsch divin, il qual ei vegnius fatgs tochen ussa mo en ina casa privata. Sinquei declaran quels de Sursés de pli bugen prender las armas enta maun e se-defender, auter mondi ei par'ei tuttina buc (die sachen seyendt also angespunnen, dass man doch entlich zu den waaffen kommen

¹⁵ AEC, mappa 58, ils 19 d'uost 1649 e AEC, Hist. Rel. D., pg. 981. ACL, cartun 246, ils 19 d'uost 1649.

¹⁶ *Eidgenössische Abschiede*, tom 6,1, pg. 13.

¹⁷ AEC, mappa 58, ils 20 d'uost 1649. AEC, Hist. Rel. D., pg. 984 ACL, cart. 246, brev dils 7 Cantuns catolics als reformai grischuns dils 20 d'uost 1649. «..... Euch pittend ihr wollet Euhren stand bei mennigklichen in der aestimation erhalten und weder heimlich noch öffentlich gestatten, dass derselbige durch unruhige gemueter perturbiert werde ....». Plinavon *biblioteca centrala Turitg*, Handschriftensammlung B 145, pg. 126.

¹⁸ ACL, cartun 246, il burgamaster e cussegli dil marcau de Cuera als 7 Cantuns catolics dils 15/25 d'uost 1649.

muesse . . .). Els suppliceschan ils auters catolics ded assister ad els e garegian schizun ded empermetter quei per scret. Quei sengan ils ulteriurs catolics, cun dir ch'els hagien per quei neginas competenzas da lur cumins. Ei muncava par'ei la necessaria perinadad era denter ils catolics.

Il landrechter della Ligia Grischa (catolic) communichescha als de priedi radunai lur proposta. Quels concludan sin quei ded immediat schar survigilar dapertut ils pass, sinaquei che negins caputschins sappien vegnir en la tiara, auter ch'il p. provincial gia annunziau, e plinavon ded introducir il predicator en la baselgia de Bivio. Schiglioc seigi ded interprededer nuot auter encunter ils catolics. En cass ch'ils catolics duessien far resistenza, ei vegniu surdau a quels dell'Engiadinaulta e da Bergaglia, sut peina de grevs castitgs, ded exequir la caussa cun las armas e ded attaccar tut tgi che vegli impedir quei.

L'auter di ei il president de Cuera, decan Hart. Schwarz, e quel de Glion, Gabriel, compari en la casa cumin a Cuera, han anflau leu il burgamaster Tscharner, il mistral Antoni Buol ed Ambrosi Planta. Schwarz ha fatg a quels grevas reproschas, ch'ei selaschien en contractivas cun catolics, senza saver dils cumins. Els selaschien en negins tractats, seigien quels lu gizzai sco ei veglien, ed els veglien advertir era il pievel de quei, seigi quei giud scantschala ne nua ch'ei seigi. Els veglien che las leschas fundamentalas vegnien respectadas, sco avon igl onn 1620. Els empiarien nuot leusuenter, schebein ei seigi en la tiara in ni dus ni diesch ni trenta caputschins. Els veglien dar a quels tals, che gidien ils catolics tier tals tractats, sco era ad enzaconts catolics ed al cau, che diregia tut, la meritada pagaglia (sie wollen denen die den katholiken solche tractate helfen schmidet, etlichen Katholiken und dem Haupt der alles dirigiert den verdienten Lohn geben und hernach werden sie mit den Kapuzinern schon an ein orth kommen . . .) Cunzun al burgamaster Tscharner ha Schwarz lavau il tgau, cun sevilar ch'el collaboreschi cugl uestg e. a. v. (und besondern ist er dem Hern Bürgermeister über das Maul gefahren, dass er mit dem bischof colludiere und schlimme tractat helfe aufrichten . . .) Aschia ha Schwarz schau liber ina sbarraduna cun prigulusas smanatschas siper quels treis signurs. (Il predicator de Glion hagi

cuschiu, era Ambr. Planta, ferton che Buol hagi gidau Tscharner, di il protocol vinavon.)

Denteren ha Casati, ch'encureva d'intermediar, annunziau agl uestg, ch'ils reformai desistien dalla introducziun dil predicator de Bivio en baselgia, sch'ins mettessi leu in spiritual secular enstagl de caputschins. Sin quei s'informeschan ils catolics aunc inagatier Tscharner, il qual replica, ch'ins vegli en scadin cass ver introduciu il predicator, seigi lu a Bivio prers ni paders, e sche quei vegni buca lubiu, daventi in grond tumult en l'entira tiara; ils de Portenza vegnien a prender las armas aschi prest sco las lavurs de stad seigien finidas (die Prätigauer wünschten nichts anderes: das wenn man dem prädicanten die Kirche verware, so werden sie sobald die sommerarbeit vorüber sei, die waffen ergreifen und iehne . . .). Quei seigi gia de veser orda quei, ch'ils deputai della Portenza seigien vegni mo tochen a Grüscht ed a Marschlins, e suenter ver priu leu in conclus, puspei marschai a casa.¹⁹ — Ins vesa con fetg las vicendeivlas relaziuns eran sclavinadas!

Ded esser seuni, buca raschien! Ils signurs van in ord l'auter nunpacificai.²⁰ Ils reformai dattan agl uestg la cuolpa: ils signurs vessien consentiu agl ingress dil predicator.²¹

Treis dis suenter conclude la dieta evangelica de visar ils Bivians catolics de relaschar ils caputschins. En cass che quei vegni buca exequiu, dueigien quels puspei vegnir menai naven cun la forza. Denton duei quei daventar «cun buna maniera e senza far caneras e tumults» . . . Ed essend ch'ils d'Engiadinaulta havvan fatg la davosa ga lur caussa, ei quella ga il pod. Gadina e quels dil cumin Surporta vegni incaricai cun l'execuziun e quels ded Avras han survegniu la missiun ded assister ad els e «schei fetschi basegns era quels dell'Engiadina e Sutporta.»²²

Sin las representaziuns dils Cantuns catolics rispunda la dieta evangelica, che la preschientscha dils caputschins mondi «strax» encunter las leschas dils babuns (maniau ils art. de Glion), quels

¹⁹ Tier gl'entir tractat sur de quella radunanza: AEC, mappa 58, protocol della conferenza dils 27 d'uost 1649. AEC, Hist. Rel. D, pg. 995 ss. ACL, cart. 246, brev digl uestg als Cantuns Catolics dils 5 de sett. 1649.

²⁰ ACL, cart. 246, FRANCESCO CASATI als Cantuns catolics dils 2 de sett. 1649.

²¹ Biblioteca centrala Turitg, Handschriftensammlung B 145, pg. 126.

²² ACC, prot. d. dieta tom 26, pg. 27/28.

seigien vegni introduci sut il schurmetg d'armas jastras (c. 1620), els seigien la cuolpa de biars embrugls interns (innerliche virrnüsse) e de buca pigns pregiudezis per la pasch della tiara. Siu proceder giustifichescha la dieta cun dir ch'ils catolics hagien buca teniu la cunvegnientscha de 1647. Mo la cuolpa sezza seigien ils caputschins. Quels fetschien donn alla tiara cun calumniar ella avon auters potentats e pussonzas. Els semischeidien buca mo en caussas spiritualas, mobein era en profanas. La finala dueigi ins sesmarveglier nuotzun sch'els hagien puspei dismess cun la forza, quei ch'ei vegniu introduciu cun armas jastras.²³

El medem senn scriva la dieta evangelica era als de Turitg, cun brev dils 21 (31 cal. niev) d'uost.²⁴ Turitg informescha era Berna sur de quels fatgs. La regenza de Berna cusseglio als Grischun reformai en sia risposta, ded esser moderai en lur acziuns. Bein hagien els raschun de buc untgir da lur leschas fundamentalas, denton el temps present, nua ch'il fiug en Tiaratudestga seigi buc aunc stez, dueigien quels s'abstener de violenzas, per buca periclitlar igl entir stan evangelic.²⁵

Per impedir ulteriurs excess ei igl uestg sedeclaraus promts, suenter haver secussegliau cun il Pader provincial, de scharr clama na ven ils paders de Sagogn e de Bivio entras ils superiurs digl uorden. Bivio duei vegnir occupaus entras in franciscan grischun.²⁶ Ils paders, ch'eran sco ei para mo provisoricamein a Bivio, ein pia vegni clamai anavos.

---

²³ ACL, cart. 246, ils caus e cussegliers reformai dil Grischun als 7 Cantuns catolics, ils 21 d'uost 1649. *Biblioteca centrala Turitg*, Handschr. B 145, pg. 127.

²⁴ *Biblioteca centrala Turitg*, Handschr. B 145, fol. 126/127.

²⁵ *Biblioteca centrala Turitg*, Handschr. B 145, fol. 128.

²⁶ ACL, cart. 246, ils 5 de sett. 1649. *Biblioteca centrala Turitg*, Handschr. B 145, fol. 128.

4. Ruaus avon il stemprau — novas tentativas

Suenter ch'ils paders de Bivio, provisers ad interim, ein stai clamai naven entras lur superiurs, secalman las discordias denter de priedi e de messa a Bivio ed en Sursés in bienton, duront ils proxims 3—4 onns. Denton regia aunc adina buca il raus desiderau.

La baselgia evangelica retica metteva gronda peisa sin il manteniment e la cultivaziun della pleiv evangelica a Bivio e sin ina pastoraziun permanenta, malgrad il pign diember de parochiants sesents en quei liug. La sinoda retica de 1651 a Portein incarichescha il predictant Schucan d'exhortar a secret ils de Bergaglia, ch'els attribueschien era al manteniment della pleiv evangelica de Bivio. Medemamein decretescha la sinoda, che quellas pleivs, che hagien aunc attribuiu nuot a quella pleiv, dueigien vegnir constrenschidas leutier entras lur plevons. Cun la medema caschun vegn in cert Menhard de Cuera elegius ugau (tutor) della pleiv evangelica de Bivio. Quel ha ded administrar las collectas per il manteniment de quella pleiv e de pagar ora las entradas annualas.¹

La sinoda de Zernez ha surdau al decan Hartmann Schwarz de semetter en contact cun il cussegl dil marcou de Cuera, sinaquei che quel perschuadi ils ulteriurs signurs dil cussegl evangelic per la proxima radunanza dil basegns dil manteniment della pleiv de Bivio e sinaquei ch'ils Bergagliots, che setegnien si per certs temps a Bivio, vegnien constrenchi ded attribuir enzatgei per medem intent.² Questa davosa damonda ei gia stada vegnida purtada avon el cussegl evangelic il mars 1650.³

Entochen ussa fagevan ils de priedi de Bivio lur survetsch divin en in local privat. Gia 1650 han ils cumins de Cuera, Engadin'aulta e Bergaglia giu secret ina brev d'almosna als Confederai reformai per ina nova planisada baselgia reformada a Bivio. Ins ha buca giu emblidau de far attents quels sin l'impurtonza de quei liug, malgrad il pign diember d'habitants, situaus al grond pass,

---

¹ ASR (archiv sinodal retic), *protocols della sinoda*, tom III, pg. 93.

² ASR, prot. d. sinoda, tom III, pg. 106/107.

³ ACC, *Spezialprotokolle* AB IV, 5, 7, pg. 215.

«sinaquei ch'ins hagi era quita de quels members de Cristus» (um sich auch dieser glidmassen Christi anzunehmen). Cun il ba-ghegiar baselgia era ei denton aunc buca schi lunsch.⁴

Aunc ina ga seregheglian las veglias pissiuns, cura ch'ils evangelics de Bivio tschentan danovamein la pretensiun ded astgar duvrar la baselgia de s. Gagl per lur survetsch divin. Ed aunc en-zatgei: a caschun della sepultura ded in affon de priedi haveva, par'ei, il spiritual catolic de leu disturbau las funcziuns de bara da tala maniera, ch'il predican e tut la glieud han stuiu seretrer dal santeri.⁵ Perquei novas discordias!

Ils treis decans: Hartm. Schwarz de Cuera, Luzi Gabriel de Glion ed Elias Schucan, comparan la fin de mars 1650 avon la dieta evangelica grischuna cun la pretensiun, ch'ils reformai de Bivio dueian puder tener lur survetsch divin en la baselgia sco avon 1620. Plinavon garegian els ch'il cussegl reclomi tier igl uestg pervia dellas proceduras dil prer catolic e garegien che quel vegni allontanaus da Bivio, essend ch'el hagi disturbau la pasch confessionala.⁶

En la radunanza dils signurs catolics ensemens cun igl uestg ed il capitel catedral dils 9—14 d'avrel el casti episcopal vegnan denter auter era ils sura plogns tractai. Ins era zun indignaus, ch'ils de priedi garegien ussa dretg sin il santeri e sin la baselgia, suen-ter ch'els havevan giu empermess de far zun neginas novaziuns

⁴ ACC, *Landesakten A II, LA 1, 1650*, uost, senza datum, «.... sintemalem der allmächtige Gott mitten unter seinen feinden auch seine Kirch und wahre bekennen hat, auch eben in der höchsten betrangnus... bezeugt auch diese unser räisches Land da neben anderen im obersten Alpgebürg zu Bivio und Marmels seit einiger zeit her eine anzal ehrlicher Leute, welche unsere wahre evangelische religion bekennen sich bezeugend, und auch ungeachtet jeder gefahr und verfolgung sich beständig erzeigen, damit sie aber von nun an nit mehr in die fernus das göttliche wort besuechen müssendt, sich entschlossen eine eigene Kirche und Pfrund zu erhaltung eines evangelischen Pfarrers zu stiften.... so haben sie sich entschlossen bey Euch, unsere lieben getreuen benachparten evangelischen städte der Eydgenossenschaft, unsere lieben und vertrautesten Religions- und Pundtsgenossen, um eine christenliche steur, zue aufrichtung irer kirch Pfrund anzuhalten mit dem demütigsten pitten, dass wir ihnen gegen euch mit einem freundlichen recomandationsschreiben desto ehender zu irem vorhaben zu gelangen favorieren wollendt...» (brev dils de Cuera, Engiadina Alta e Bergaglia als reformai della Confederaziun).

⁵ AEC, mappa 58, ils 9-14 d'avrel 1650; AEC Hist. Rel. D, pg. 1115; ACL, cart. 246, 9-14 d'avrel 1650.

⁶ ACC, *Spezialprot. AB IV, 5, 7*, pg. 215.

suenter la remoziun dils caputschins. Igl uestg protesta encunter questas pretensiuns. La radunonza admonescha l'autra part de vuler desister de talas.⁷ En lur resistenza vegnan ils catolics ed igl uestg rinforzai dal nunzi.⁸ Ils reformai smanatschan ded en cass de resistenza vuler prender en possess la baselgia cun las armas (armata manu).⁹ Davos questas urgenzas stevan senza dubi oravontut ils predicants, tenor manegiar dil resident venezian a Turitg.¹⁰

Alla dieta generala de Tavau dil novembre 1650 compara mistral Gieri Wiezel de Zuoz danovamein cun la pretensiun ch'ils de priedi de Bivio dueien haver dretg d'occupar la baselgia, sco dapi la reformaziun entochen 1620. Podestà Pierer Scarpatti rispunda, che a Bivio seigien buca pli che 7 burgheis sesents reformai. Igl anterius possess della baselgia seigi buca staus in legal. El protesta encunter questa «malgesta» pretensiun.¹¹ Sinquei han ils de priedi laschau citar la part catolica de Bivio avon la dieta ed han fatg reproschas ad ella avon l'entira radunonza pervia dil secuntener dil plevon catolic che hagi disturbau las funcziuns religiusas ed han fiers avon las enconuschentas lamentaschuns cun la pretensiun ch'ils de priedi dueigien vegnir admess al diever della baselgia. La pleiv reformada de Bivio seigi denton era d'accord ded acceptrar ina certa summa sco prezi de vendita de ses dretgs sin la baselgia, per lu saver baghegiar ina nova. La dieta vul surdar de liquidar quellas damondas a dus signurs ord mintga confessiun. Ils catolics vulan saver nuot de quei, rispondend ch'els hagien neginas competenzas de tractar de quellas damondas de religiun e protestan encunter tut quei che duess vegnir decidiu sin lur donn

⁷ AEC, mappa 58, act 9—14 d'avrel 1650. AEC, Hist. Rel. D. pg. 1115. ss. ACL, cart. 246, 9-14 d'avrel 1650.

⁸ AEC, mappa 58, brev dil nunzi agl uestg de Cuera dils 25 d'october 1650 «... Non è bisogna che i cattolici cedano volontariamente nel particolare de Bivio e Sampignone, che in quanto alla forza, quando i protestanti vedano la resoluzione, non penso che sarà così facile, che ci vengono se non forse altro per la confusione di sentir rinfacciare le promesse che hanno fatto frescamente in contrario...» Plinavon APC, vol. 19, ils 11 d'oct. 1650 (fol. 245) ed ils 11 d'oct. 1650 (fol. 247), brevs dil nunzi alla Congregaziun de Propaganda Fide.

⁹ AFB, *Vaniescha*, vol. 63, pg. 132/133.

¹⁰ AFB, *Vaniescha*, vol. 63, pg. 137, tier ils 15 d'oct. 1650.

¹¹ ACC, prot. d. dieta, tom 27, pg. 142.

e cuost. Ils de priedi smanatschan e dian ch'els vegnien bein ad anflar la via tier lur intent. En lur pluralitat han ils reformati concludiu de dar als de Bivio il camond de s'accordar cun lur convischins pervia della baselgia, e quei entochen il proxim Nadal. Per cass che quei fuss entochen lu buca daventau, han ils dell'Engiadina survegniu il camond ded introducir il predicator cun la forza (armata manu).¹² La finala ein dus catolicks, Pieder Scarpatetti ed aunc in auter, sedai neu de pacificar las caussas aschi lunsch sco pusseivel, ensemene cun ils dus elegi dalla radunanza davart reformada, Gubert de Salis e Baltassar Planta.¹³

Da quels dis havevan las dietas aunc de s'occupar cun autres damondas de confessiun, sco quella digl engirament della brev della ligia, la damonda dils caputschins en general e. a. v. Il nunzi apostolic haveva mess en scret ina fuorma de protest encunter tut quei che duessi vegnir interpriu en pregiudezi dils catolicks. Quella «protestatio sollemnus» havevan lu ils catolicks de surdar per mauns della dieta. Ella cunteneva era il scamond della planisada introducziun dil predicator ella baselgia de Bivio.¹⁴ Il Nunzi haveva gronda tema, che la proxima dieta dil fenadur 1651 a Glion savessi prender nauschas mesiras encunter ils catolicks e ha danovamein admoniu igl uestg ed ils catolicks alla resistenza.¹⁵ Denton, cura ch'igl ei daventau nuot de quei a Glion, sevolvan ils capo-representants reformati de Bivio, numnadamein: podestà Gion Capell, Gion Pieder Gislett ed Andriu Grisch ,ils 9 de settember 1651 cun

¹² APC, vol. 19, brev digl uestg de Cuera al nunzi dils 4 d'oct. 1650, «... anco i protestanti di Bivio fanno citare i cattolici del luogo alla prima dieta, concernente pure l'ingresso del predicante nella chiesa cattolica ...»; APC, vol. 19, igl uestg al nunzi, ils 18 d'oct. 1650; Plinavon AFB, *Nunziatura*, tom 42, brev dil nunzi al card. PAMPHILI dils 29 de nov. 1650 e dils 13 de dec. 1650; AFB, *Vaniescha*, vol. 63, pg. 175/176, rapport digl ambassadur venezian a Turitg alla republica de Vaniescha, dils 10 de dec. 1650, «.... fu poi trattato conponimento fra dette parti, e cattolici niente aconsentironno, onde protestanti deliberorno di scriver loro, e dargli tempo d'accordarsi avanti Natale, il che non sequendo hanno commandato a quelli d'Engiadina di transferirsi armati a Bivio a metter a viv'a forza il predicante nel possesso della chiesa ....»

¹³ ACC, *Landesakten*, AII La 1, ils 9 de sett. 1651.

¹⁴ APC, vol. 1, tier ils 10 de schaner 1651; AFB, *Vaniescha*, vol. 62, pg. 363. Sur las differenzas pervia digl engirament della brev della ligia, comp. *Bündner Monatsblatt* 1956 nr. 8/9 pg. 248. La protesta era leu pg. 267.

¹⁵ AFB, *Nunziatura*, vol. 48, il nunzi al card. PAMPHILI, ils 4 de fenadur 1651.

brev alla dieta evang. grischuna e selamentan ch'ei seigi en caussa de lur baselgia aunc adina fatg nuotzun. Sch'ei vegni snegau ad els lur vegls dretgs sin la baselgia de s. Gagl ch'els hagien adina giu duvrau e possedi, sche garegien els de silmeins saver baghiar ina nova (.... und sollte uns an dessen stelle eine andere gebürliche wolgebawte Kirche Glütt und begräbnis geschafft werden). Plinavon garegian els che la dieta incaricheschi quels signurs, a sias uras numnai leutier dalla dieta de Tavau, de cun caschun se-render a Bivio e metter las caussas en uorden.¹⁶

Denton para la publicitat buca de s'interessar pli ch'in ton per las fatschentas bivianas. Las furias secalman empau per 2—3 onns da 1651/52 — 54. Pér in onn suenter la sura instanza, ils 9 de settember 1652, convochescha il mistral, Pieder Scarpatetti, incaricau leutier dal burgamaster de Cuera sco cau della Ligia, ina radunanza dils per quei intent elegi députai a Bivio sin miez settember.¹⁷ Ils delegai ein vegni de drizzar ora nuot, muort la stinadad dils catolics (per causa della gran ostinazione dell'i cattolici), sco la cuntrapart pretenda. Perquei drezzan ussa ils menaders reformai de Bivio (Pieder Gislett, Andriu Grisch, Anton Lanz e Gudagn Gislett) al cau della Ligia della Casa de Diu la supplica de citar ils catolics de Bivio alla proxima dieta, per inaga vegrir ad ina fin cun quella fatschenta.¹⁸ Era selamentan els sur dils coninteressai de Soglio, che possedan beins a Bivio, ils quals seigien en fatgs de confessiun negligents — per buca stuer pagar —, schegie ch'els seigien beinstonts.¹⁹ Ils Bivians catolics, citai alla dieta

¹⁶ ACC, *Landesakten*, ils 9 de sett. 1651.

¹⁷ ACC, *Landesakten*, ils 9 de sett. 1652 (PIEDER SCARPATETTI al burgamaster JOH. BAVIER).

¹⁸ ACC, *Landesakten*, ils 15 de nov. 1652. «.... che li nostri sigri cattolici nella prossima dieta siano citati accio che al negotio sia dato effeto e fine... i nomi dell'i cattolici, cioè di vicini di Bivio sono ANTONIO GISLETTTO, FREDERICO CAPELLO, GIOVANNI CAPELLO, GIANPIETRO GISLETTTO, NICOLO GISLETTTO, ALBERTO CAPELLO, GODENS CAPELLO, GIAN PUR, MARTINO CATALINA, e se alcuni altri fussero, in detto negotio interessati, e così siano ancora nominati nella citatione ....»

¹⁹ ACC, *Landesakten*, ils 15 de nov. 1652. «.... Domandiano ancora consiglio a Vs. Ill'ma, come si debbia fare con li interessati di Soglio, che al presente godono e possedono i loro beni e terreni nel nostro commune, delle dieci parti al mane, le nove, e avanzano di anno in anno, i quali benche siano richi, e potenti non di meno ingrati negligenti e tenacissimi, per ciò che molti de loro non vogliono sentire la parola di Dio per non haver di pagare qualche

Della Ligia dils 3 de fenadur 1653, ein vegni intimai de secunvegnir cun lur convischins de priedi en caussa, e quei entochen il proxim s. Mihèl (29 de sett. 1653). Las parts astgan clamar en agid per quei intent il commissari Rud. de Salis e Pier Scarpatetti ed aunc dus signurs, in catolic ed in reformau, quals ch'ei plaigi. Duessien ei lu buca veginir ad ina fin, sche duei la caussa veginir avon la proxima dieta generala.²⁰

Ord quella entira ordinaziun ei denton vegniu fatg nuot. L'entira dispeta ruaussa per ina ga. Bein tegnan ils reformai lur intent ferm en egl ed ils catolics tschessan buca pass da lur posiziun. La sinoda evang. de Glion dils 1654 impona al decan Hartmann Schwarz ed al plevon Paravicino de ver quitau pils interess della baselgia (pleiv) de Bivio.²¹ Ed alla dieta evang. de 1654 vegn la questiun de Bivio aunc inaga tratga a strada entras mistral Wiezel ed entras Hart. Schwarz il fenadur 1655. Resultat: ils dus a sias uras per quei intent destinai signurs dueien urgir la participanza della baselgia als de priedi; ils cumins dell'Engiadinaulta e de Bergaglia dueien sustener ils interess evangelics.²²

5. Il predicant vegn menaus naven

El decuors della dispeta biviana ei succedi in cass, che ha irritau las pissiuns sil pli ault grad: la violenta remozion dil predicant de Bivio. Cura che quel ha, cun caschun della sepultura d'in affon de geniturs reformai a Marmorera, vuliu far en casa il riug de sepultura, eis el vegnius scatschaus dalla populaziun catolica de leu, quasi sin la medema moda sco avon paucs onns ils paders caputschins.

Cura ei il cass succedius? P. Clemente, che menzionescha quest fatg mo cuortamein, numna sco datum de quei fatg ils 22 de mars

cosa al ministro, alcuni benche godono i benefici e offici del santo ministerio, però non pagano ne quello che promettono, ne quello che gli e tassato e così noi restiamo con vergogna e travaglio, il nostro ministro in ogni modo e maniera negleto, e disprezzato e con grandissimo suo danno.»

²⁰ ACC, *protocols della Ligia della Casa de Diu*, AB IV, 3, tom 26, tier ils 3 de fenadur 1653.

²¹ ASR, prot., tom III, pg. 139.

²² ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 60, 64 e 159.

1654.¹ Emil Camenisch, en sia historia della reformaziun, di: «Cura ch'il plevon reformau, Gian Agita, leva far a Bivio igl onn 1654 in priedi...» seigi vegnius scatschaus.² Sin il medem onn tschentan ils auturs Frigg³ en sia historia dils caputschins e Lanz⁴ en siu cudisch «Il Biviano» quei schabets. Lanz indichescha era Gian Agitta sco plevon.

Ussa anflel jeu denton en ils concernts manuscrets ed acts archivals negliu il datum exact de quei cass, era buca el liung e lad rapport fetg detagliau ed els protocols dellas tractandas sur de quei fatg alla dieta (Beitag) dils 18 de mars 1657 ed alla dieta evangelica digl 1 de februar, sco era alla dieta generala dils 3/4 de februar 1657.⁵ Ussa fuss ei tuttina remarcabel, sch'ins vess igl onn 1654 lagutiu e cuschiu en tutta resignaziun in tal act violent, per lu, suenter treis onns, trer quel spontanmein neunavon e scuder atras quel cun tonta vehemenza! Plinavon era igl indicau Gian Agitta buca gia 1654 plevon a Bivio, mobein pér 1656.⁶ Ins astga perquei bein sminar, che la scatschada dil predicator Gian Agitta hagi giu liug pér 1657, avon ils 18 de mars (cal. vegl), forsa ils 22 de mars cal. niev, che corrispundess al di e meins tier P. Clemente, q. v. d. ils 12 de mars cal. vegl. Hoc supposito, sed non asserto, vess in surveser ni sbagl de stampa digl anniversari 1654 tier P. Clemente bein pudiu effectuar, ch'ils auturs de pli tard han acceptau quei datum.^{6a}

Nuotatonmeins duei il decuors detagliau de quei schabets suandar cheu, per buca disturbar la successiun dils suandonts combats per la baselgia. Ei schai per quei intent avon maun ina informa-

¹ P. CLEMENTE DA BRESCIA «Istoria», pg. 215.

² CAMENISCH EMIL, «Bündnerische Reformationsgeschichte», Cuera, 1920, pg. 486.

³ FIGG ALBERT, «Die Mission der Kapuziner...», Cuera 1953, pg. 205.

⁴ LANZ RODOLF, «Il Biviano», II. pàrt, I. ed., 1920, pg. 36.

⁵ ACC, prot. d. dieta 29, pg. 309/313, 349, 368/374.

⁶ TRUOG, «Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden», Jahresb. der hist.-ant. Gesellschaft, 1934, pg. 22. Sco plevons evangelics figureschan cheu: 1649—1654: CASPAR BETSCHLA; 1654—: JAK. BATTAGLIA; 1656 — 1663: JOH. AGITI.

^{6a} Il cudisch parochial de Bivio 1631 — 1687, fegl 2, indichescha sco datum della remozion dil predicator ils 22 de mars (12. 3. cal. vegl) 1657 sco ina consulta cuort avon la stampa de questa lavur ha resultau. Cun quei astgass quella damonda esser sclarida.

ziun per scret, entras ils de priedi de Bivio. Quella ei vegnida pre-legida alla dieta (Beitag) dils 18 de mars 1657. Plinavon ha alla medema caschun Gion Gieri Wiezel de Zuoz referiu sur dil cass sco suonda:⁷

Cura ch'in affon digl Andriu Ruinell, sesents a Marmorera, ei morts, ha il bab giavischau de schar satrar el a Marmorera. Ils caputschins ha opponiu de satrar quel en santeri (NB: 1654 eran probabel aunc negins caputschins a Bivio/Marmorera, mobein pér 1655). Sinquei ein ins sedecidius de transportar il baret a Casaccia. Mo cura ch'il predicator ei arrivaus ora giu Marmorera, per accumpignar il baret (ni bara) a Casaccia, ha el anflau ch'ils vischins de Marmorera eran denton secunvegni cun Ruinell de schar satrar igl affon el santeri de leu. Il predicator leva accumpignar la bara on santeri, mo ei vegnius retenius dall'atgna glieud. Suenter la sepultura fa il predicator in riug de bara en stiva, e cura ch'el vul entscheiver, han ils de Marmorera, il bia femnas ed affons, entschiet ina rueida e disturbau il priedi. Suenter serenda il predicator puspei a Bivio, secartend ch'ei seigi finiu cun quei.

L'auter di beinmarvegl vesa el sia casa circumdada da biars umens armai. Quels garegian ch'el arvi la casa. Il predicator vul plidar da finiastra anora cun els. Quei vegn buca lubiu, ed aschia eis el sfurzaus ded arver la casa. Immediat vegn el circumdaus e menaus naven. Era seigi vegniu dau culs pugns sin el (mit fauststreich berührt). Cura ch'il til ei vegnius sper ina crusch ni maletg ora, ha in vuliu ch'el tili capiala e revereschi il maletg, cun la smarnatscha de schiglioc vuler sittar giu el cun sia mus-chetta. Il predicator ha snegau de far quei. Sinquei ei in auter de Sursés daus denter en, ha dustau a l'auter siu cunfar cun dir, ch'els hagien buca camond ded offender il minister, e sur da quei ein ils dus sez vegni en carplina in cun l'auter, aschia che auters han stuiu dar denteren. Plinavon ei vegniu pretendiu dad el in engirament de buca vegnir pli sin quella parvenda. Essend ch'il predicator ha snegau quei, eis el vegnius menaus entochen ora a Casti (tenor Clemente tochen a Brinzeuls) e leu schaus liber cul plaids: ussa sappi el ira nua ch'el vegli.

---

⁷ ACC, prot. d. dieta tom 29, pg. 309—311.

Mistral Anton (Dien) Caminada⁸ e vegl mistral Augustin Poltera han sinquei priu il plaid en quella radunonza (18 de mars 1657) e defendiu la posiziun dils catolics sco suonda:⁹ «Il predictant ha dau sez caschun tier quei pass, perquei ch'el ha perdegau a Marmorera, il qual ei mai vegniu avon. El fuss schizun ius ora sin santeri, sche quei fuss buca vegniu impidiu. Perquei ch'el ha commess e vuliu commetter de quellas novaziuns, havein nus giu avunda raschun ded ir cun el. Plinavon eis el denton buca vegnius offendius.»

Mistral Caminada aggiunscha aunc ch'il pievel eri lu en gronda commoziun, pertgei ei eri iu da lezzas uras da tuttas tunas per la tiara entuorn e vegniu fatg de tuttas smanatschas, denter auter ch' ils catolics vegnien en duas-treis jamnas a vegnir surpri cun la forza.

Ord il sura rapport para ei che l'acziun ei vegnida fatga sin camond della dertgira de Sursés. Plinavon astg'ins remarcar, che las funcziuns ch'il predictant ha fatg ni leva far a Marmorera e che paran a nus ded oz enzatgei che secapescha da sesez, valevan lu per ina «novaziun», e visavi «novaziuns» eran ins da gliez temps, ton dad ina vart sco da l'autra, buca maneivels.

6. Il combat per la baselgia (1656)

Dapi l'introducziun della cardientscha nova entochen ils onns d'uiara 1620/21 duvravan omisduas confessiuns la baselgia de s. Gagl communablamein per lur survetsch divin. Silmeins dapi la vegnida dils caputschins (1631) ein ils de priedi sesurvi per quest intent ded ina stanza en ina casa. Gia dapi plirs onns enneu encurevan ils reformai de puder far danovamein diever della baselgia. La sinoda retica deva gronda peisa sil manteniment della pleiv evang. de Bivio muort l'impurtonta situaziun dil liug.¹ Igl onn 1656 decretescha la sinoda finalmein ded intimar ils caus e cusseglie

---

⁸. CAMINADA, veglia schlattaina de ministerials, primarmein probabel derivonts da Sursés, pli tard sesents en diversas valladas (Lumnezia, Dumliasca), Comp. *Hist.-Biogr. Lexikon*, tom 2, pg. 479.

⁹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 311/312.

¹ ASR, prot., tom III, pg. 93, 106, 139.

reformai de sustener e promover il baghegiar ina baselgia nova a Bivio. D'instradar la caussa vegn surdau al decan de Cuera, Hartmann Schwarz, ed agl assessur Ambr. Planta.²

Suenter che la pleiv evangelica ha gia igl atun 1655 giu tschen-tau alla pleiv catolica il giavisch ded astgar far diever della baselgia de s. Gagl, il qual ei vegnius snegaus³, sederasa la primavera 1656 dapertut la val la tuna ch'ils Bivians evangelics veglien baghegiar ina atgna baselgia. Il pader Augustin, caputschin dils Mulins, era orientaus surlunder il meglier. El paleisa quei, entuorn miez matg, agl uestg: ins hagi per quei intent gia preparau e menau neutier caltschina ed outras materialias. Cuort suenter, cura ch'il mistral de Sursés, ils dus Frischs⁴ (Caspar e Luzi?) e Cav. Scarpa-

² ASR, prot., tom III, pg. 160, «.... Statuit V. S. coram proceribus patriae nostrae orth. cum comparendum et instandum pro edificationis templi Biviensis promotione ....»

³ ACC, *Landesakten*, igl 1 de zercl. 1656, Pretensionen der evangelischen zu Bivio, sut punct 5.

⁴ *P. Agostino da Montodine*, da 1649 plevon dils Mulins e Sur, da 1663—1670 a Vaz. Vegn ludaus sco fervent enten «resister» als reformai ed enten menar alla vera pietad ils catolics. Sco ei para fageva el era opposiziun als process de strias ed admoneva ils tribunals laics de proceder en quels graus pli precautamein. «... retinere il tribunale secolare, che non fosse tanto facile, a condannare alla morte per streghe persone nè convinte nè confesse e solo per leggieri indizii; come avea fatto con venti e più persone straziate in prima con isquisitissimi tormenti, replicati ad alcuno fino a 20 volte.» VALDEMIRO BONARI, «I conventi ed i Cappuccini Bresciani» Milano, 1891, pg. 520.

FRISCH, schlatteina de Zignau e de Sursés. Denter ils Frischs de Sursés dat ei plirs mistralis ed officials en Valtelina. CASPAR FRISCH ei staus il capomenader dils Surséts dal temps dils embrugls grischuns, mistral (Landvogt) 1637 e 1646. Sur ded el exista ina interessanta detga, tenor A. GRISCH: «In cuort viadi tras Sursés», Pelegrin 10. LUZI FRISCH, siu fegl, ei numnaus mistral 1669. Omisdus han obteniu igl onn 1655 il dretg de burgheis de Bivio/Marmorera, «.... als dann wir zue gemüth geführt, dass durch verhängnuss Gottes und menschliche zufähl unser gemeindes Nachpuren und vergnügen verwichne Jahr sehr abgenommen... wir ratsamb gefunden uns gefällige Nachpuren auf und anzunehmen, so haben wir beschlossen zu unseren nachpuren auf- und anzunehmen Obrist Wachtmeister und Ritter CASPAR FRISCH gewesener Landvogt zu Oberhalbstein und seiner erblichen sohn Hauptmann LUCI, gewesener Landvogt zu Maienfeld samt deren beiden leibserben...» (AEC, Cartular T, ils 19 de zercladur 1655) *Comp. Hist. Biogr. Lexikon*, tom supplementar, pg. 65.

SCARPATETTI, veglia schlatta de nobel de Cunter, era representada el Tirol ed a Graz e Feldkirch, cun il predicat de nobel «von Unterwegen», «de Subvia» dal 16.—18. tschentaner savens sco mistralis de Sursés. LUZIUS SCARPATETTI vegn menzionaus sco mistral 1619, 1622, 1623 e 1625. Siu fegl PIEDER, che pudess esser quel che gioga ina gronda rolla els embrugls de Bivio, ei staus duas ga podestà a Tirano, pliras ga mistral, ha ina compagnia en survetschs spagnols e meina il tetel de cavalier, «Eques auratae militiae». GION GIERI SCARPATETTI, siu nevs, pudess esser il fegl de GION GIERI, podestà a Tirano 1599/1601 e mistral 1613. *Comp. Hist.-Biogr. Lexikon*, tom 6, pg. 112.

tetti ein vegni per fatschentas a Bivio, ha il pader dils Mulins schau clamar ensemens quels signurs cun ils catolics de Bivio e Marmorera e mess avon a quels il planisau. Ins era unanimamein persuenter ded impedir sut tuttas circumstanzias la nova baselgia, era cun forza, medemamein de buca schar far diever della veglia.⁵

Quellas novas leventan las marveglas en gl'entir Sursés. Ins persequitava tut quei che daventava da niev. Oravontut s'empatscha igl uerbel plevon de Vaz, dr. Conradin de Mohr de quella fatschenta. Sco decan dil capetel expona el il cass imminent al capetel e semetta en spessa correspondenza cugl uestg, il qual vegn orientaus da Mohr sco dad ina gasetta quotidiana. El cusseglia als signurs de Sursés de gie s'opponer als plans dils Bivians: insuma ei Mohr alla testa dils opponents.⁶ El avisa ils 21 de matg Pietro Scarpatetti sur dil fatg e quel tarmetta immediat — davostier steva Mohr — il mistral de Sursés a Bivio. Quel confimescha medemamein ch'ils reformai de Bivio hagien gia preparau crappa e material per la nova baselgia. Il mistral lai immediat convocar ils de priedi e relai en preschientscha dils catolics in stregn scamond de baghegiar entochen ina decisun giudiciale, sco era il scamond ufficial de far diever della baselgia veglia.⁷ La dertgira de Sursés avisa cuninaga era il cau della Ligia, Gabriel Beli de Belfort, ed intimescha quel de far desister ils coninteressents de questa nova interresa, «sinaquei ch'ei detti buca sullevaziuns ed embrugls» ordlunder.⁸

Il mistral muossa denton empau dubi, schebein siu scamond vegni observaus. Tenor siu manegiar enqueren ils protestants en

⁵ AEC, mappa 58, ils 16 de matg 1656, brev de P AUGUSTIN DA MONTODINO agl uestg.

⁶ AEC, mappa 58, ils 25 de matg, brev de CONR. DE MOHR agl uestg ed ils 27 de matg 1656, «..... ho essortato al sigr. Cavaglior SCARPATETTO, al signor Landvogt hora in atto... che per niun modo voglino permettere che il predicante di Bivio possi non solo entrare in chiesa, ma che neanco li vicini heretici di Bivio possino ivi fabricare nova chiesa, essendo questa novità non solo pregiudicialissima alla cura di Bivio, ma ancora di pessime consequenze per l'entiere commune....» (MOHR agl uestg).

⁷ AEC, mappa 58, ils 27 de matg 1656, brev de CONR. MOHR agl uestg, «... il signor Landvogt, con ogni puntualità et zelo di buon cattolico... ha proibito non solo l'ingresso nella chiesa, ma neanco possino fabricare una nova, protestandoli con ottima forma a contrafaciendi....» Plinavon ACC, *Landesakten*, 31 de matg, la dertgira de Sursés al burgamaster GABRIEL BELI de Belfort.

⁸ ACC, *Landesakten*, ils 31 de matg 1656.

emprema lingia il diever della baselgia existenta e drovien per quei intent in mied de pressiun. Perquei fetschien ei preparaziuns vid la baselgia nova, la quala duei denton, en cass che gl'auter vegr snegau, tuttina vegrir eregida.⁹

Ils reformai de Bivio proponan als catolics ded egl avegnir buca vuler tener pli predican (.... di non voler tener piu proprio predicanter appresso di loro . . .), sch'ei concedien persuenter ad els de far lur survetsch divin ella baselgia las treis fiasas de Nadal, Pastgas e Tschuncheismas. Il mistral reserva de seplidentar cun ils auters signurs. Dallas Rogaziuns entaupa el a Casti il plevon de Vaz. Il mistral less remetter tut al beinmanegiar digl uestg, mo vul el che, en cass ch'ins entrass sin quella proposta, che la cunvegnientscha vegni fatga per scret e cun tuttas cautelas, sinaquei ch'ins sappi pli tard far neginas ulteriuras pretensiuns. Vegli ins denton conceder nuot dil tut als de priodi, seigien ils de Sursés era cuntents. Mo stoppi igl uestg en gliez cass admonir tuttas visch-nauncas catolicas alla unitad ed unanim, ferm sustegn dils de Sursés, pertgei ilsez seigien buca el cass de puder resister cun las armas als ferms cumins dell'Engiadina, Bergaglia ed Avras. Bein seigien ils Sursets ils emprems che veglien s'opponer agl adversari.¹⁰

Adumbatten sesprovan denton pod. Scarpatetti e Commissari Rud. de Salis de pacificar las duas partidas a Bivio, ch'eran dano-vamein sescaldadas malamein in'encunter l'autra.¹¹ Aschia sedecida la part reformada de proceder sin agen pugn. Ils 29 de matg comparan entuorn 30 (tenor otras fontaunas eran ei mo 18 ni 19) umens armai de Silvaplana e de Bergaglia, sut podestà Janett, a

⁹ AEC, mappa 58, brev de PIETRO SCARPATETTI agl uestg dils 24 de matg 1656 e scriver de MOHR agl uestg dils 27 de matg 1656.

¹⁰ AEC, mappa 58, ils 27 de matg 1656, MOHR agl uestg, «... In caso poi che Vs. Ill'ma consigliasse di concederli affatto niente, non essendo a credere ad essi niente in materia di religione . . . solo questo vogliono pregare a Vs. Ill'ma che voglia di questo avisare tutti li communi cattolici, che in caso che li heretici vorranno per forza armata manu invadere nella nostra chiesa, che tutti li cattolici delle Leghe li assistono, dubitando di non poter esser bastanti a combattere contra li Communi potenti, comme il commune di Engiadina, di Bregaglia, di Afras, quali tutti per causa certa sono stati deputati a venire a pigliar dentro detta chiesa . . .»

¹¹ ACC, *Landesakten*, ils 27 de matg 1656, brev de commisari RUD. DE SALIS al burgamaster de Cuera, GABRIEL BELI DE BELFORT.

Bivio ed entscheivan cuortamein a luvrar vid il baghegiar baselia. Quei duei esser daventau senza savida della dertgira de Sursés. Denton ei quella spert stada orientada e seradunescha per se-cusseglia tgei prender a mauns. Mistral Gion Dien Caminada e Gion Gieri Scarpatteti, sco representants della dertgira, cun aunc ina suita de Sursets armai van gia l'autra damaun, ils 30, a Bivio, per far calar cun la lavur e seretrer da «lur territori». La dertgira ordeina aunc, che l'entira val Sursés hagi denton de semetter en arma ed esser pinada (sich in wehr und waffen bereitzustellen).¹²

Cura ch'il trup dils de Sursés arriva la damaun dils 30 de matg a Bivio, eran ils Engiadines gia marschai naven, sulet ils de Bergaglia anflan els vid la lavur. Cun quels, essend ch'els eran buca de temer, entscheivan ei ina detga hurscha. Dus Bergagliots fieran ei sur in mir giu. Gion Gieri Scarpatteti tschenta sia pistola cargada ad in auter, nunarmau, sil pèz. Tenor fontaunas da vart reformada duessi Scarpatteti suenter aunc esser seludaus co quei pauper gianter hagi stuiu rugar el per grazia. La finala ein ils Bergagliots vegni seglientai cun bastunadas e smanatschas giud la lavur e sul Set. Era havevan ins detg ad els ch'ei stetti 300 umens de Sursés armai en disposiziun.¹³

Egl entir Sursés regeva ina terribla irritaziun.¹⁴ Tscheu e leu deva ei enqual excess. In Bivian de piedi, che fuva quella sera a Sursés, ei tenor ina fontauna protestanta, vegnius attaccaus en ina ustria e maltractaus, e mistral Scarpatteti hagi tractau el aschia, ch'el hagi ual pudiu sesalvar cun fugir en in nuegl. Ils catolics de

¹² AEC, mappa 58, brev dils 30 de matg da GION GIERI SCARPATETTI a siug aug PIEDER SCARPATETTI, adressada a Tumegl. Plinavon brev de PIEDER SCARPATETTI agl uestg dils 31 de matg 1656 e brev della dertgira dell'Engiadina Aulta agl uestg dils 5 de zercl. 1656. ACC, *Landesakten*, 1 de zercl. 1656, «Praetensiones», sut punct 5.

¹³ AEC, mappa 58, brev de P. SCARPATETTI agl uestg dils 31 de matg 1656, «... non ho mancato far congregar il nostro Criminale, overo Drittura grande, li quali hanno dato ordine che tutto il popolo si mette in arme ...» ACC, *Landesakten*, 1 de zercl. 1656 (Pretensionen der evangelischen zu Bivio, sut punct 3 e 4). Tier gl'entir: AFB, *Vaniescha*, tom 66, pg. 300

¹⁴ AEC, mappa 58, 31 de matg 1656 (P. SCARPATETTI agl uestg) «.... Così Vs. Ill'ma puo pensare che consequenza venira, perche li nostri di Sorsetto, piuttosto che lasciar lavorare quelli d'Engiadina e di Bregaglia in quella chiesa, daranno il sangue et li altri si preparano di far per forza d'arma, cosi supplica nostra valle di Sorsetto, che Vs. Ill'ma subito faccia congregare li cattolici acciò si posse consigliare del modo tenendi sopra di ciò ...»

Marmorera tarmettan spert in currier a Bivio: ei deigien mirar leu tgei ch'ei fetschien, pertgei igl entir Sursés stetti sut las armas. Ils de priedi selamentan ch'ei seigi aunc vegniu fatg autras incun-vegnientschas e smanatschas sin dils ses. A treis umens seigi vegniu smanatschau de prender la veta ed insumma a scadin che seprendi en per quella affera, e de menar naven il predictant. Cun caschun dil cumin ein dus de priedi vegni fiers ord la dertgira, auters buc elegi e. a. v.¹⁵ Igl ei grev de controllar, schebein tut quellas lamentaschuns, che han in tratg polemic, constattan.

Il burgamaster de Cuera vegn avisaus, medemamein igl uestg de Cuera. L'irritaziun ei gronda e vegn aunc cudizzada pli fetg dals dus capo-agitaturs: Mohr e G. G. Scarpatetti. Mohr instanziescha igl uestg de radunar ils cussegliers catolics per prender mesiras en caussa. Ils de Sursés veglien pli bugen sponder melli ga lur saung che conceder enzatgei encunter la veglia de Monsignur.¹⁶ E Scarpatetti, che attribuescha a quei cass pli bia attenziun che quei ch'el mereta, di al burgamaster de Cuera, ch'ils de Sursés seigien decidi de conceder ni la baselgia veglia ni la nova, mobein els seigien promts de sedefender. Entras igl uestg fa el instanziar ils auters cumins catolics ded assister als de Sursés, e di a quel ch'el mondi aunc ils 6 de zercladur en Valtelina per empustar muniziun, per commissiun de siu pievel.¹⁷

En Lumnezia aggitescha il plevon de Pleif, Chr. de Jochberg.¹⁸ El rimna ils capitulars e menaders laics per rinforzar els alla resistaenza encunter l'autra part. La dumengia della Ss. Trinitad arranscha il capetel de Lumnezia ina processiun alla baselgia nova de Lumbrein. A quella caschun hagien, di Jochberg, tuts, spirituals

¹⁵ ACC, *Landesakten*, 1 de zercl. 1656 (Prätensionen der Evangelischen zu Bivio wider die Katholischen) e AEC, brev de P. SCARPATETTI agl uestg dils 8 de zercl. 1656.

¹⁶ AEC, mappa 58, ils 2 de zercl. 1656, MOHR agl uestg.

¹⁷ AEC, mappa 58, ils 5 de zercl. 1656, P. SCARPATETTI agl uestg «..... perche li protestanti faranno un sforzo. Dimani mi parto per Valtelina, et il nostro popolo m'ha dato commissione di far venire piu monizione da guerra ....»

¹⁸ JOCHBERG CHRISTIAN de Sagogn, plevon a Pleiv da 1633—60. Vegn ludaus sco capavel plevon. Decan dil capetel e canoni. Morts 1666. Comp. SIMONET J. J. «Die kathol. Weltgeistlichen», pg. 126.

e laics, empermess de perseguitar quella caussa attentamein. Il pievel seigi promts de defender la cardientscha.¹⁹

P. Scarpatetti e commiss. Salis, gia da pli baul destinai per pacificar las caussas, sesprovan de far lur pusseivel, mo contonschan nuot. Las partidas laian vegrin la dispeta avon la dieta, per spitgar da leu lur ordinaziuns.²⁰

Alla dieta (Beitag) dils 11 de zercl. 1656 vegrn il cass de Bivio tractaus.²¹ All'entschatta laian ils reformai referir igl advocat dr. Eblin.²² Quel argumentescha cun tutta rutina giuridica sco suonda:

«Avon biars, immemorabels onns era Bivio per la gronda part de priedi. (?) Ils evangelics ed ils catolics possedevan e gudevan lu la Baselgia communablamein en tutta pasch, entochen ils anno 20. Dal temps dell'uiara e muria (wegen eingerissen kriegs- und sterbenszeit) ei la baselgia vegrnida serrada, essend ch'ins ha lu giu ni prer ni predican. Silsuenter ein ils catolics sepatrundai della baselgia, aschia ch'ei ha gia dau ils anno 26 ina dispeta ordlunder. Ils reformai denton han mai renunziau a lur dretg. Ils catolics ein lu schizun sepurschi de cumprar ora ils dretgs dils reformai e de pagar persuenter ina andanta summa (ein bedeutsames), sinaquei ch'ils de priedi sappien baghegiar lur atgna baselgia. Tochen ussa ei la caussa stada pendenta ed ussa ein ins decidius ded exequir il fatg. Ils dell'Engiadina ein sepurschi de vegrn enzatgei a dis (etwas taglohn zu leisten). Quels han giu dasper lur uaffens mo enzatgei armas, han luvrau leu en tutta tgeuadad mo in di ed ein lu puspei i per lur fatg, senza mulestar enzatgi. Il mistral de Sursés ei lu sefatgs culpeivels, sco tut sa, dellas enconuschentas proceduras. Ils reformai de Bivio garegian ussa nuot auter che de vegrn

¹⁹ AEC, mappa 58, 1 de fenadur 1656, JOCHBERG agl uestg «..... ma dovendo essere il contrario, et facendo di bisogna, che Vs Ill'ma a nome di quelli cattolici dovesse pure avisare per giorno e notte, che facendo bisogno questo commune sarebbe subito prontissimo con ogni puotere alla difesa di quelli buoni cattolici et a spargere il sangue per la santa fede cattolica, et che noi vogliono in maniera veruna far piu compositioni con tanti avantaggi con heretici come per il passato ....»

²⁰ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 238.

²¹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 235.

²² EBLIN, familia a Cuera; in dr. EBLIN vegrn numnaus sco menader dellas corporaziuns entuorn 1563. In LUZI EBLIN ei cau dellas corporaziuns (Zunftmeister) e cusseglier entuorn 1646. Cp. *Hist.-Biogr. Lexikon*, tom II, pg. 776.

protegi en lur dretg, sco els han gudiu avon 1620; numnadamein: della duida part della pervenda, de saver far nundisturbadamein lur survetsch divin ella baselgia existenta, ni ch'ei vegni concediu ad els de vender lur part vid la baselgia, vid ils zenns e santeri, per il dueivel prezi, per saver baghegiar ina nova baselgia, en vigur della brev della Ligia e de lur dretgs.»²³

Ils reformai de Bivio laian aunc argumentar lur pretensiuns entras perdetgas viventas, che han sezzas assistiu als survetschs divins reformai ella actuala baselgia, e ch'ein perdetgas dils riugs de bara fatgs leu, gie che sincereschan ch'els hagien schizun gidau a mantener e renovar la baselgia entras biaras taglias e donaziuns. Quei dretg muossi dil reminent il fatg che pli che 300 reformai (Bergagliots) hagien a Bivio e Marmorera beins (quei diember astgass strusch constar) ferton ch'ils catolics han buca la dieschavla part dils beins en quei cumin.²⁴ (?) Dil reminent hagien els mai cumandau tgi che hagi de baghegiar las baselgias e claustras dils catolics, sch'els tegnan era caputschins encunter la brev della Ligia.²⁵

Sin quellas raschuns dils reformai, aschia di il protocol, han ils catolics stuiu ponderar bein co rispunder (bedencken genommen darüber zu beantworten). Ins ha concediu ad els in termin leutier tochen la proxima damaun. Denteren ein ils dus delegai de pli baul, Scarpatetti e Salis, seschai udir. Ils tgaus erien aschi calirai, ch'ei seigi stau nunpusseivel ded intermediar. Ils catolics fussien denton aunc stai de ver per cumprar ora ils dretgs, mo ils reformai erien encunter.²⁶

L'autra damaun laian ils catolics presentar lur risposta entras il prevost catedral Christof Mohr, il qual perorescha: «Sch'ils de priedi han duvrau la baselgia de Bivio, sch'ei quei mo daventau entras la forza, ed entras la forza ein els era vegni teni naven. Ils catolics han il sulet dretg sin la baselgia ed han mai dau quel orda maun, ni entras cunvegnentschas ni entras auters tetels. La gronda part dil pievel ei catolica e tenor vegl usit en las Treis Ligias

²³ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 236.

²⁴ ACC, *Landesakten*, 1. de zercl. 1656 (Pretensionen, sut punct 2 e 3).

²⁵ ACC, *Landesakten*, 1. de zercl. 1656, «Pretensionen», sut punct 5.

²⁶ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 237/38.

ha la minoritad negin dretg vid la baselgia.²⁷ (Quei principi della minoritad valeva il temps della reformazion. Pli tard ein ins era buca setenius adina vid quel.) Ord la medema raschun han ins priu als catolics la caplutta de Fürstenau. E sch'ins ha duvrau a Bivio certas violenzas, sch'ei quei vegniu provocau.»

Alla fin de sia defensiun supplicescha Mohr aunc ils signurs ded advertir ils reformai da lur pretensiuns, de proteger ils catolics e de castigiar tut ils jasters che vegnan en ina «jurisdic-tiun» per disturbbar la pasch confessionala.²⁸

Vul ins pesar las raschuns de l'in cun l'auter, sch'ein quellas de Mohr in bien ton pli levas. Denton eis ei zun grev e riscus de vuler dar in pareri sur de «dretg e buca dretg» ord las sura argumen-taziuns, tonpli ch'il protocollist po forsa era buca ver dau tonta peisa als plaids de l'in, sco a quels de l'auter.

Allas expectoraziuns de Mohr replica dr. Eblin, ch'il dretg dils reformai sin la baselgia sefundeschi sin il liung possess de quella, sco era sin in tractat de 1626. El insista vinavon sin il miez dretg della baselgia, dils beins pervenda ed appartenenzas. Mo «pro bono pacis», per amur della pasch, seigien ins d'accord de cum-prar ora la medema part, cun il dretg de baghegiar ina nova baselgia.

Ils catolics snegan danovamein il dretg pretendiu e muossan ora, che era ils de Marmorera hagien, tenor ina brev de 1503, art e part della baselgia de s. Gagl. Ordlunder nescha ei ina liunga discussiun, che fineschan cun l'idea de mirar de secunvegnir en pasch.²⁹

Omisduas parts tegnan ussa lur radunonzas separadas. Aunc il medem di seradunescha il capitel catedral, cun igl uestg ed ils si-gnurs catolics. Il prevost Mohr muossa la pli gronda rigurusedad e resistenza, cun declarar ch'era ils de Sursés seigien promts de sponder lur saung per la defensiun de lur dretgs e de lur cardien-tscha. Cavalier de Salis (Zir) perencunter muossa ina posiziun pli mitigada; ins dueigi far propostas, encuir agid... Ins secunvegn

²⁷ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 239.

²⁸ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 239/40.

²⁹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 240. Arisguard il dretg de Marmorera vid la baselgia de Bivio era: AEC, mappa 58, ils 8 de zercl. 1656 (SCARPATETTI agl uestg.)

de communicar il stan della fatschenta als cumins catolics, de clamar Casati en agid, pigl auter denton seschar pregiudicar en negins graus. Sin proposta digl uestg vul ins aunc far de saver als de priedi, ch'ins seigi d'accord de cuntentar l'autra part cun ina certa summa en daner (mit einem stueck geld).³⁰ Quei han ils catolics comunicau a l'autra part, cun aggiunscher ch'ils reformai hagien mai giu in ruasseivel possess, mobein seigien a sias uras sepa-trunai della baselgia cun la forza, e cun la forza puspei vegni fier ora. Ils de priedi seigien fetg paucs ed hagien per dir aunc inaga, negin dretg ni sin la veglia, ni ded ina nova baselgia. Els hagien denton nuot encunter, sch'els tegnien vinavon lur survetsch divin en la stanza sco tochen da cheu, gie schizun, sch'els veglien baghe-giar ora quella pli bein.³¹

Ils reformai ein sepurschi de mussar, ch'els hagien veramein giu avon anno 20, duront 50/60 onns il nundisputau possess. Ils catolics ein lu s'absentai ed ils auters secusseglian dapersei. Burgamaster Bavier ed Ambr. Planta vegnan destinai de tractar dacheu naven culs catolics e de lumiar quels e de lu intervegnir dad els il prezi de vendita dils dretgs baselgia. Ils catolics laian dir entras mistral Berther e mistral Stiafen Muggli, ch'els hagien fatg tut il pusseivel de perschuader ils catolics de Bivio «della necessitad». Els sappien denton buca far otras concessiuns. La caussa stoppi vegnir sin public cumin.

Ils reformai eran ussa decidi, de continuar cun il baghegiar baselgia, sch' ils catolics tilien aunc pli alla liunga, ed incariche-schan ils cumins d'Engiadin'aulta e de Bergaglia ded assiste a lur confrars, sco pli baul, ded advertir per secret ils de Sursés de scadina resistenza, protestond encunter tuttas consequenzas. Ils catolics laian saver, ch'ils deputai de Sursés e Bivio hagien negina commissiun da lur cumin de decider sur ded in e l'auter, e suppli-cheschan per in termin ded 8 dis, per dumandar la decisiu dil cumin. Ils auters piardan la pazienza. Els concedan denton aunc in termin entochen il «proxim mardis». Ils catolics sappien lu comparer cun risposta ni buc, a Bivio duei vegnir continuau de luvrar vid la baselgia. Bavier duei lu dar las ordras a Bivio e Ber-

³⁰ AEC, mappa 58, ils 22 de zercladur 1656.

³¹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 241.

nard Köhl vegn numnaus ugau baselgia de Bivio. En num dils catolics garegia landr. Planta il temps sufficient per scriver ora la caussa als cumins catolics, protestond encunter quella decisiun. Ils reformai protestan medemamein encunter tut discletg che duess seresultar .... ed ins va protestond e sevilond en malperinadad in ord l'auter.³²

Il foss ei cheutras mo aunc pli profunds. Conr. Mohr scriva agl uestg, ch'ils de Sursés ardien digl ardiment de sedefender. (Il popolo e ferventissimo e più che mai infervorato a defendersi ...) Per quei intent hagien els empustau muniziun d'uiara per 300 renschs. Ina buna provisiu hagien els gia promt. Ins spetgi mo aunc entochchen ch'ils auters cumins catolics empermittien lur agid per lu saver prender las armas enta maun.³³ Era il pievel ditgi ch'il predican hagi mai giu in possess legal della baselgia. Gudegn Capell, in vegl d'otgonta onns, dumandaus da catolics e reformai leusuenter, sneghi era il dretg pretendiu, ed il medem era tuts ils de Sursés.³⁴

Dasper la Lumnezia han, dils cumins catolics, era Mesauc empermess agid en il cass de Bivio.³⁵ Mo era ils Cantuns catolics dils Confederai s'offerescan agl uestg ded intermediar e de porscher assistenza.³⁶ El medem temps relaian quels als reformai grischuns in'admoniziun «sinaquei che quels prendien ded els in exempl, tgei fretgs l'uiara e la malperinadad portan³⁷ (uiara de Villmer-

³² ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 242/43/44/45. Plinavon appartenent tut: ACC, «*Spezialprotokolle*» AB IV, 5, 7. pg. 127/128. JECKLIN I, nr. 1789.

³³ AFB, *Vaniescha*, tom 66, pg. 310, e 313, «... sostengono protestanti di fabricar una nuova chiesa, o di haver ingresso in quella di cattolici per i loro ritti, presentandosi che in fine vogliono haverne il possesso con l'armi e perciò i cattolici di Soprasasso erano risoluti de non permettere ne l'uno ne l'altro, ma provare pur loro la fortuna con l'armi ...»

³⁴ Tier gl'entir alinea: AEC, mappa 58, brevs de CONR. MOHR agl uestg, dils 7 de fenadur e dils 30 de zercl. 1656, «... per quanto ho scoperto il comun popolo ardentissimo alla difesa in caso d'attacco. A questo effetto hanno già mandato a comprare per 300 R di monitione apresso quella che di già ne hanno in assai buona quantità ...» AFB, *Nunziatura*, vol. 49, corresp. dil Nunzi BORROMEO al card. ROSPIGLIOSI dils 29 de zercl. 1656.

³⁵ AEC, mappa 58, ils 22 de fen. 1656 ed ils 29 de sett. 1656, «Ministrali et alcuni del consiglio di Mesolcina in nome generale», agl uestg, «... respondiamo che la nostra valle non mancherà in ogni occorenze, assistere con ogni possibile, per difesa della fede cattolica, conforme all nostra oblio ...»

³⁶ AEC, mappa 58, ils 30 de zercl. ed ils 4 de fen. 1656.

³⁷ AEC, mappa 58, ils 4 de fen. 1656, (Die abgesandten der 9 katholischen Orte an gm. Drei Bünde).

gen!) «... wie ein beschwerlich ding der krieg, und wie lieblich dagegen der friedt Undt die einigkeit seye». Ins duei gie buca schar vegin tier ruptura ed uiara. Als Grischuns catolics peren- cunter adverteschon ils Confederai de semussar memia scaldai e calirai, denton senza seschar pregiudicar. Els vessien bugen tarmess ina deputaziun per intermediar, sch'ei füssi buca stau prighel che era Turitg vessi fatg lu il medem.³⁸ Igl uestg fa attents els en sia risposta, con diras las differenzas seigien e con gronds ch'il prighel seigi, essend ch'era ils cumins reformai seigien promts de prender las armas en vesta de quella resistenza.³⁹

Per buca schar vegin al pli extrem, han ils dus commissionai mess a pupi ina certa entelgentscha, che ha anflau l'approbaziun e recumandaziun digl uestg. Tenor quella desistan ils de priedi per ina certa summa sin la baselgia, astgan denton baghegiar ora ina sala en ina casa privata per far lur survetsch divin. Il pievel vul denton l'autra ga saver nuot de quei, anzi el vul scatschar violenza cun violenza e marmugna encunter igl uestg, ch'el seigi promts de donnegiar ils interess catolics per avantatg della partida spagnola. Era Conr. Mohr combatta quei project, sebasond sin las relaziuns alla Punt de Fürstenau: ils 8 catolics de leu sappien era buca ver survetsch divin. Il medem dretg vali era per Bivio-Marmorera. Mohr ei dil meini che avon che conceder als reformai Bivians lur pretensiun — tentanda erunt omnia extrema — duei ins schar vegin las caussas al pli extrem.

La dertgira de Sursés fa enconuschent agl uestg la veglia dil pievel ed insinuescha quel de schar decider la caussa entras ina dertgira nunpartischonta.⁴⁰ Pieder Scarpatetti ei denton, per evitar pli gronds mals, semussaus promts de far la veglia digl uestg, «cargond la malaveglia dil pievel sin sesez» ed ei «malgrad il sca-

³⁸ AEC, mappa 58, ils 4 de fen. 1656, (die 9 katholischen Orte an die katholischen der Drei Bünde).

³⁹ ACL, cart. 246, brev digl uestg JOH. VI, dils 7 de fen. 1656.

⁴⁰ Tier omisdus alineas: AEC, mappa 58, scriver della dertgira de Sursés agl uestg, dils 3 de fen. 1656 e brev de CONR. MOHR agl uestg dils 30 de zercl. 56, «... ho ancora scoperto, che alcuni de Capi cattolici acceterebbono il progetto di Vs. Ill'ma, ma per paura del commun popolo, quale e tutto arabiato, non ardiscono di promovere il progetto...» e brev dil medem al medem dils 7 de fen. 1656. Arisguard il project: AFB, *Vaniescha*, vol. 66, pg. 316.

mond dil pievel» serendius a Bivio per prender ina uatga della situaziun.⁴¹

Il pievel era dividius en duas parts. Ina part leva dar suenter als de priedi en negina fuorma, l'autra vuleva sur-schar als de Bivio sez de decider, schebein ei veglien acceptar il project ni buc.

Ils Bivians da lur vart levan pli bugen secunvegnir sez, senza l'interposiziun de Salis e Scarpatetti e digl uestg: in mussament per lur spért de libertad, beinduras exagerau. A quella tendenza ei Conr. Mohr s'opponius cun tutta forza, ord tema ch'ils Bivians, mo dad els anora, savessien entrar en in memia disavantagius accord (che intrassero in troppo cattivo accordo).⁴² Ils de Sursés perencunter — probabel lumiai da Scarpatetti — ein la finala stai promts ded acceptar gl'emprem plan tenor la veglia digl uestg. Mohr attribuescha a sesez quei meret.⁴³ Ils de Bivio denton, ton catolics sco reformai, cudizzai e vilentai cun vegnir stratgs tondanavon vidaneu, r envieschan l'execuziun de quei project.⁴⁴ E tuttas emprovas ein puspei vanas.

Pieder Scarpatetti, in dils pli moderai, temeva pervia de Bivio novs embrugls, essend ch'el haveva udiu, ch'ils dell'Engiadina e Bergaglia semettien danovamein en postura e rinforzeschien continuadamein il dies als de Bivio.⁴⁵ Quels lavuran par'ei da cheu naven vid lur baghegiar baselgia, mo vegnan adina impedi dals catolics. Ils de priedi selamentan malamein sur de quei alla dieta reformada de Tavau dils 21 de november (1656) e suppliceschan quella de cumandar als cumins reformai circumdonts ded assister ad els. Suenter ch'ils presents signurs dils numnai cumins: pod. Gadina, guv. Ant. de Salis e Conr. de Planta han declarau, che en cass de basegns veglien lur cumins far lur duer, concluda la dieta il suandont: 1) Scriver als de Sursés ed als de Bivio de s'abstener de tuttas violenzas, de buca disturbbar ils reformai enten baghegiar la baselgia, cass contrari dueien ei vegnir sclaus ord tuts ils dretgs

⁴¹ AEC, mappa 58, SCARPATETTI agl uestg, ils 16 de fen. e Conz. Mohr al medem ils 13 de fen. 1656.

⁴² AEC, mappa 58, MOHR agl uestg, ils 13 de fen. 1656.

⁴³ AEC, mappa 58, MOHR agl uestg ils 20 de fen. 1656.

⁴⁴ AFB, *Vaniescha*, vol. 66, pg. 322, «.... mentre tanti cattolici, che protestanti non prestano la debitta essecuzione al stabilito . . .»

ed entradas dellas Treis Ligias. 2) Il Landrechter della Ligia Grischa, sco catolic, duei vegnir incaricaus ded advertir ils de Sursés ed ils catolics de Bivio da malperinadads. 3) Scriver als cumins dell'Engiadinaulta, Bergaglia ed Avras ded en cass de basegns vegnir en agid als de Bivio.⁴⁶

Sur unviern ei succedi nuot niev a Bivio.

7. La culminaziun della discrepanza (1657)

La solitariadad dil liug de Bivio per temps d'unviern declara quei ruaus e quel da sia vart muossa puspei, ch'ils de Bivio havesen era saviu vegnir perina, havessen els giu de far mo denter els. Denton para ei ded esser vegniu concludiu el decours digl unviern, en tutta tgeuadad, ded exequir ussa definitivamein il baghegiar la nova baselgia. Ils cumins reformai circumdonts havevan l'ordra ded en cass de basegns defender l'execuziun dell'ovra cun las armas.¹

Denton succeda il malgartiau schabettg della violenta allontanaziun dil predicator de Bivio. Perquei novas grettas ed irritaziuns. — Ni ch'il predicator ei, tenor P. Clemente, vegnius menaus navengia il mars 1654! En gliez cass sto ei esser vegniu fugau ed intrigau buca pauc davos las culissas. Seigi sco ei vegli: Ins constatescha all'entschatta digl onn 1657 nova discordia, recenta pir che mai. Il malventireivel cass dil predicator de Bivio vegn tratgs a strada alla dieta (Beitag) dils 18 de mars 1657 e tractaus cun tutta intensitatd pusseivla. Da vart reformada plidavan ins surlunder sco d'ina «monstrusa procedura» (unformliche procedur) che seigi de donn e che savessi caschunlar aunc bia mals per l'entira tiara. Ils catolics denton eran d'accord de schar ordinar ad interim in au-

⁴⁵ AEC, mappa 58, SCARPATETTI agl uestg, ils 25 de sen. 1656.

⁴⁶ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 296/97.

¹ AFB, *Vaniescha*, vol. 67, pg. 100, sut datum dils 3 de fevrer 1656 = more veneto, q. v. d. 1657. (more veneto entscheiva igl onn cun igl 1 de mars.) «.... Altri Protestanti della medema Natione di propria autorità delibera la fabrica di una chiesa a Bivio, già da alcuni anni disputata, et commesane la essecutione alli Communi della loro religione circumvicini a forza d'armi ....»

ter predicant a Bivio, entochen che la proxima dieta generala sa vessi lu regular la damonda biviana.² Mo cheu compara il decan de Cuera, Hartmann Schwarz, avon il cussegli evangelic, fa avon quel ina suarada reprimanda ed admoneschia ils signurs de gie buca laguoter ina aschi grossa buccada (dise hochwichtige geschäft nicht in der Stillschwiegenheit durchgehen zu lassen), pretendend ch'ei vegni dau satisfacziun all'entira part protestanta. Ils predicants veginen buc a tralaschar, di Schwarz vinavon, de secusseglar e prender lur mesiras, ed ins duei lu buca ver nuidis, sch'els veginien era dalla scantschala anora, conform a lur clamada, a dar las necessarias admoniziuns.³

Cura che la damonda vegn danovamein tractada en la sessiun de suenter miezdi, ein ils catolics semussai cuntents de puspei schar introducir il predican en siu uffeci, l'autra part denton ha garegiau, che ual Gion Gieri Scarpatti e ses adherents, che han menau naven il predican, hagien ded impossessar quel ed aschia dar satisfacziun. Ils deputai de Sursés han rispundi a quei, ch'els seigien buca competents de contrahar en caussa. Mo il cussegli evangelic ha cuortamein concludiu ded obligar il cumin de Sursés che Gion Gieri Scarpatti e ses adherents hagien de retscheiver il predican en quei liug, nua ch'ei hagien relaschau el e puspei introducir el en siu «possess». En cass che quei daventi buc, sche dueigi veginir scret ora sin ils 7 d'avrel ina dieta generala pervia de quei cass ed ils cuosts seresultonts ordlunder hagien lu ils culponts de pagar.⁴ Quei conclus han ins lu par'ei sez anflau pauc psicologics e modificau el l'auter di, ils 19 de mars, suandontamein: snega Scarpatti de far quei, sche duei en siu stagl ina delegaziun consistenta ord ina persuna d'honur catolica ed ina protestanta, ademplir quella missiun. Per quei intent ein vegni elegi da vart protestanta Gieri Wiezel, da vart catolica Gion Ardüser, mistral de Belfort. Per la proxima dieta duei lu veginir procediu encunter ils culponts sez.⁵

Gia ils 27 de mars annunzia il commissari Gieri Wiezel al burgamaster de Cuera, ch'el hagi, tenor camond, introduciu et «impos-

² ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 312.

³ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 313.

⁴ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 314/315.

⁵ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 316.

sessionau» il predicant, senza ulteriur «comitad» auter che de siu bab e de siu quinau.⁶

Alla fin de zercladur seraduneschan ils signurs caus e mess per la dieta generala dellas Treis Ligias a Glion. Secapescha ch'era il cass de Bivio dat bia de tractar. Pertgei gia la sinoda dils pre-dicants de questa primavera a Tusaun (28—31 de matg) haveva con-cladiu de seprender en per la pleiv evangelica de Bivio, quei vul dir per che la nova baselgia vegni baghegiada e ch'ei vegni reparau las ingiurias enviers il predicant Agitta. Ins era par'ei en quels cerchels aunc adina buca cuntents cun sia introducziun ufficiala. Ins haveva seit sin Scarpatetti e compliz. Per quei intent ha la numnada sinoda imponiu a mintga sinodal ded instanziar mintga mess e deputau della dieta, ch'els procurien che quellas fatschentas vegnien liquidadas per cumpleina satisfacziun (latum eventum sortiatur).⁷

Igl 1 de fenadur comparan ils ministers, decan Luzi Gabriel de Glion, N. Molitor e Gion Agitta, predicant de Bivio, avon ils signurs della dieta evangelica a caschun della dieta generala a Glion, e pretendan dal cussegl ils sura postulats della sinoda, num-nadamein: en emprema lingia ch'ils fallonts encunter Agitta vegnien puni, e lu la veglia pretensiun ded u astgar far diever della baselgia veglia ni baghegiar ina nova.⁸

A caschun della davosa dieta pintga (Beitag) era stau scret ora als cumins per lur pareri (votaziun) sur de taglias ded alps, sur de strias e sur dil cass de Bivio. Sur de quei tierz punct han pia ils cumins giu de prender posiziun. Donn ch'ils resultats dils singuls cumins ein inscrets mo fetg munglusamein el protocol.⁹ Ils resultats dils paucs cumins reformai ch'ein indicai secloman en

⁶ ACC, Landeskarten, ils 27 de mars 1657, spediu da Filisur. Arisguard GIERI WIEZEL: ord la schlattaina dils WIEZELS de Zuoz, era SERWIEZEL, che sefa valer ualти fetg en la historia della tiara. GIERI (JÖRI, JÜRIN, GEORG) ei in fegl de LAURENZ de Zuoz, ed ei sedistinguius sco menader dils Engiadines gia dal temps dils embrugls grischuns. Mistral della Engiadinaulta 1652/53, 1659. Delegau alla Confederaziun ed ad Innsbruck, pervia de fatgs politics e confessionals, en num dellas Treis Ligias. Mira *Hist.-Biogr. Lexikon*, tom 7, pg. 524.

⁷ ASR, protocols, tom III, pg. 172. Leutier era AFB, *Vaniescha*, vol. 67, pg. 346.

⁸ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 349.

⁹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 323 ss.

quei senn, ch'ils culponts de quei malruaus, numnadamein Gion Gieri Scarpatetti, dueian vegnir castigai seriusamein. Als de priedi de Bivio duei vegnir dau tutta assistenza (mit guet und bluet bey-springen!), sinaquei ch'ei vegnien tier lur dretg. Ils cumins catolics s'expriman nuot sur de quei punct.¹⁰

Alla medema caschun della dieta evang. ein ils representants dils cumins della Bergaglia ed Engiadinaulta s'exprimi, ch'ei seigien buc inclinai de prender persuls las armas (die waffen lupfen), mobein mo lu, sche tuts ils cumins reformai s'exprimien ded esser solidarics e mintgin fetschi il siu. Ordlunder vesan ins che l'aria era bravamein cametscha e tuttina era il tschaffen de far uiara buca gronds. Malgrad tut par'ei, quintav'ins baul ni tard cun ina tala. Ussa concluda la part evangelica de pretender dals catolics che Scarpatetti vegni castigiaus cun sclauder el per du-disch onns ord tuts uffecis della tiara e cun melli renschs castitg en daner e ch'el hagi ultra de quei aunc de bonificar al predicator Agitta ed ad auters de Bivio certs cuosts.¹¹

Als catolics ei vegniu ad ureglia ch'ils reformai seraduneschien bia pervia de Bivio. Igl uestg lai intervegnir dal landrechter Duitg de Latour e dad auters tgei ch'ils protestants preparien, e convochescha lu Scarpatetti, maior Frisch ed auters signurs a Cuera per secussegliar.¹²

Ils 3 de fenadur ha lu mistral Wiezels proponiu en la radunanza plenara della dieta generala che Scarpatetti e ses compliss vegnien castigiai e ch'il predicator Agitta e Gion Peder Gislett ed aunc auters de Bivio vegnien recompensai. Dueva quei esser in cass criminal, lu fuva quella pretensiun ina zun delicata caussa. Pertgei

¹⁰ ACC. prot. d. dieta, tom 29, pg. 351.

¹¹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 351.

¹² AEC, mappa 58, 1 de fen. 1657, igl uestg a GION G. SCARPATETTI.

DUITG DE LATOUR; ord la schlatteina de magistrats de Breil. Duitg ei mistral della Cadi 1648/49, 1662/63, 1674. Cp. Glogn 1944, pg. 93 s., landrechter della Ligia Grischa eis el: 1654, 1657 e 1660. Cp. Cudisch festiv della Ligia Grischa, rodel dils Landr. pg. 282. Landr. Duitg de Latour era contemporan de Landr. CLAU MAISSEN. Quels dus menaders han giu engirau igl onn 1659, ils 19 de fevrer, de segidar in l'auter tier ils uffecis de cumin e della Ligia, de maniera che da leu naven vegnan omisdus lur buna part tier tuts ils pli impurtonts uffecis; sco mistral, landrechter ed en Valtelina. Padribs de quella Ligia ein stai: igl uestg de Cuera, igl ambassadur CASATI, e GUGLIELM SCHMID DE GRÜNECK. Surlunder AEC, Cart. T, sut ils 19 de fevrer 1659.

en fatgs criminals deva ei negina instanza superiura allas dertgiras dils cumins. Forsa strusch enzatgei auter pertgiravan ils cumins cun tala rigurusadad sco l'independenza de lur dertgira. Aschia era en quei cass. Strusch ha Wiezel giu ord bucca sia proposita, che Scarpatetti seglia en pei e protesta encunter quella pretensiun e di che sch'ins hagi de selamentar encunter el ni encunter auters Sursets, duei ins «encurir dretg e giustia en Sursés». Ord-lunder seresulta lu ina rabantscha ed ina debatta denter Scarpatetti e St. N. Ruinell, de maniera ch'ils catolics levan tuts en pei e bandunan la sala. Sulet il landr. Duitg de Latour stat anavos e propone ded eleger ina commissiun de mintgamai 4 dels ord mintga confessiun, la quala enqueri de far ina cunvegnentscha cunten-teivla en quell'affera. Da vart protestanta ei per quei intent ual vegniu elegiu colonel Rosenroll, burgamaster Bavier, mistral. Ant. Buol e mistral Ambr. Planta.¹³

Gia l'auter di, ils 4 de fenadur, vegnan quels quater ensemble cun ils quater destinai da vart catolica, numnadamein: ldr. Duitg de Latour, ldr. Gallus de Mont, capitani Hch. de Schauenstein e commissari Gion Travers. Suenter liungas argumentaziuns, propostas e discuors insistan ils reformai aunc adina sin las veglias pretensiuns: u diever della baselgia veglia ni dretg de baghegiar ina nova. A quei declaran ils catolics, ch'els seigien buca plenipotenziائ da lur cumins de far in tal contract cun els e garegian in termin ded 8 dis per referir la caussa a lur cumins e retscheiver da quels l'instrucziun.¹⁴ Quei ei daventau entras la communicaziun (Ausschreiben) als cumins catolics dils 6 de fenadur.¹⁵

Ils quater commissionai de priedi rapportan lur pign success della conferenza al cussegl evangelic. Quel decida il suandont: 1) Conceder als catolics sco giavischau otg dis termin, per lu sil pli tard aunc suenter quater dis tedlar lur resoluziun. 2) Ils quater demissionai hagien ded exponer a bucca als catolics las raschuns de lur dretgs ch'els hagien gudiu avon 1625 (!) ed ils quals dretgs ei pretendien ussa. 3) Ils de Bivio dueigien menar neutier zun negin material per il baghegiar baselgia tochen en 15 dis, mo lu duei-

¹³ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 367/69.

¹⁴ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 370.

¹⁵ AEC, mappa 58, «Ausschreiben» dils 6 de fen. 1657, e landr. Latour àgl uestg ils 8 de fen. 1657. En omisdus acts ei il calender vegl observaus!

gien els continuar cun il baghegiar. 4) Ils cumins vischinonts (ref.) hagien de dar agid cun las armas en cass de basegns. Per quei intent dueigien quels seproveder cun in ton muniziu n. Era duei vegnir ordinau conta s ch u l d a d a m i n t g a D e r t g i r a A u l t a hagi en cass serius de metter en pei. Sch'ei fa basegns, han las Treis Ligias (part protestanta) de relaschar ulteriuras ordinaziuns. Per deliberar quella impurtonta caussa dueigien ultra dils treis caus aunc esser destinai dudisch signurs, quater ord mintga Ligia, che sappien mintga mument vegnir clamai ensemendals caus a Cuera per deliberar ils fatgs d'impurtonza.¹⁶ En cass ch'ils catolics sneghien de vuler concuorer al castitg dil Scarpatetti, sche seigi gia ussa decretau, ch'ils auturs dil «malfatg» (Scarpatteti e compliss) dueigien vegnir sclaus da tuts dretgs, uffecis ed entradas della Tiara, e sentenziai a 2000 renschs. En cass de violenta resistenza da vart catolica, duei v e g n i r d u v r a u v i o l e n z a e n c u n t e r v i o l e n z a. En quei deplorabel cass ch'ei fa de basegns dellas armas ha il cumin de l'Engiadinaulta de metter en pei:

300 umens,

l'Engiadina bassa Surtasna 150 umens

Bergaglia 200 umens

Avras 50 umens

En tut havevan pia, en cass de seriusadad, ded esser 700 umens sut las armas.¹⁷

La commissiun dils 15 (12 + 3 caus) sura numnai secunvegn de seradunar la proximaga ils 20 de fenadur, per intervegnir la decisiun dils catolics, e communichescha quei a landr. de Latour, il qual sincereschia ch'el vegni cun aunc auters signurs ad esser gia ils 17 a Cuera e spetgi lur communicaziuns.¹⁸

En quei interval haveva igl uestg tarmess dus canonis, il custos dr. Mathias Sgier e Fr. Tini sils cumins catolics per orientar

¹⁶ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 371/72/73. Ils 15 elegi ein: Ligia Grischa: mistral GIULI MONTALTA, colonel ROSENROL, mistr. PANCRAZI CAPREZ e mistral TOSCAN DE SPLIGIA e pred. BENED. CAPOL. Ligia della Casa de Diu: Burgamaster en uffeci BAVIER, burgam. BELI DE BELFORT, guv. JOH. PLANTA, mistral GIERI WIEZEL ed in tschunavel de Bergaglia. Ligia dellas Diesch Dertgiras: mistral GION ANT. BUOL, mistr. AMBR. PLANTA, mistr. JENATSCH, cap. HERC. de SALIS de Grüsch, e commiss. JOH. SPRECHER.

¹⁷ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 374/74.

¹⁸ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 374/75.

il pievel ed admonir el ded interpreter nuot senza s'entelgir cul cau diocesan. Quei ei stau ton pli necessari, essend ch'ei era vegniu murmignau ch'igl uestg favoriseschi la caussa dils reformai.¹⁹

Ils 17 de fenadur ha liug ina conferenza dils signurs catolics ensemens cugl uestg ed il capetel catedral. Ei regeva ina seriusa atmosfera. Schebein ins dueigi proceder cun la forza? Sch'ei stoppi esser, gie! Mo eis ei aunc la damonda, schebein igl ei aspects de ver success en ina intervenziun guerrila. Ins ha denton speronza ded en in tal cass obtener agid dalla Spagna e dall'Austria. Gallus de Mont s'expectorescha pressapauc sco suonda: «Essend ch'ils reformai prendan e pretendan da nus di per di depli, duei ins ussa saver dad els sch'ei seigien finalmein cuntents, ni sch'ei pretendien aunc depli, ni schebein ei hagien igl intent ded extirpar la finala la religiun catolica dil tuttafatg. Han ins lu dad els la risposta, sche san ins lu schebein ins ha ded eleger la pasch ni las armas. El davos cass ein ils catolics en disavantatg. Els ein buca mo allontanai in da l'auter, mobein era per part buca units; els ein insumma bia bahaultscha e pauc ella caultscha (die katholischen seyen mehr ein namen als in re). Dalla Valtlina eis ei buca de spitgar agid.» Igl uestg manegia ch'il meglier agid seigi de spitgar dal Papa. Il prevost cusseglio de serecumandar ad Innsbruck, a Milaun, tier Casati e tiel Nunzi. Il decan propona ual de delegar il prevost e signur Cabalzar tier quellas pussonzas.²⁰

Enstagl sils 20, sco giu annunziau, serabetschan ils reformai ensemens pér ils 21 de fenadur. Per commissiun de quels 15 signurs serenda il scarvon dil marcau, Clerig, ell'ustria della Crusch Alva tier ldr. Duitg de Latour, per far de saver l'arrivada de l'autra partida e che quella garegi ussa la decisiu en caussa Bivio. Latour rispunda, ch'els hagien igl emprem stuiu comunicar las caussas als cumins, e da quels seigi aunc vegniu mo duas vuschs. Ultra de quei seigien ils signurs de Sursés, als quals la caussa mondi tier il pli fetg e che seigien medemamein clamai, aunc buca arrivai. Ins

¹⁹ AEC, mappa 58, 27 de fen. 1657.

²⁰ AEC, m. 58, 27 de fen. 1657; tier gl'entir era AFB, *Vaniescha*, vol. 67, pg. 380/383.

GALLUS DE MONT ord l'impurtonta schlattaina de nobel de Vella, ei staus 5 ga landr. della Ligia Grischa; comp. PFISTER ALEX. «Partidas e combats ella Ligia Grischa, en «Annalas della Societad retoromontscha» 1924 e *Hist. biogr. Lexikon* (1929) V pg. 137.

spetgi quels mintga mument. Denton duei ins ver pazienza ento-chen suenter miezdi.

Suenter miezdi supplicescha Latour aunc inaga, ord ils medems motivs, per prolongaziun della risposta entochen l'auter di.²¹

Ils 22 va pia scarvon Clerig per la tiarza ga en la Crusch Alva tier Latour per la risposta e quel seperstgisa l'autra ga, schend ch'ils de Sursés seigien aunc adina buca vegni, schegie ch'el hagi tarmess ier sera in agen currier en Sursés persuenter, ins dueigi tonaton ver pazienza entochen suenter miezdi. E cura che Clerig tuorna suenter miezdi entuorn las 3, las 4 aunc inaga tier Latour, seperstgisa quel danovamein, essend ch'ils de Sursés seigien aunc adina buca cheu. Damaun denton, seigien lu ils Surséts vegni ni buc, veglien ils catolics seschar udir. Ils reformai laian saver ils catolics, che sch'els seigien damaun buca promts de contrahar, sche dueigi la caussa veginr liquidada senza els.²²

Finalmein ei in representant de Sursés, Pieder Scarpatetti, arrivaus per ussa entscheiver las tractandas, ensemens cun aunc au-ters treis: Duitg de Latour, Gallus de Mont e commiss. Travers, cun ual tons de l'autra partida. En num dils catolics plaida Latour, garegiond dad els de demonstrar las raschuns, cun las qualas ei vegni pretendiu il dretg sin la baselgia existenta. Da vart evan-gelica fan ins valer il liung possess de quella. Quei dretg seigi vegnius disputaus e snegaus pér cun la veginida dils caputschins. Tenor las regurdientschas de glieud seigi avon l'arrivada de quels vegniu fatg survetsch divin, perdegau, administräu ils ss. sacra-ments sut ils divers predicants (L. Molitor, A Porta, 1608, predi-cants dell'Engiadina, lu Bisaz e Papa 1609, Petrus Porta 1610/11, 1612/14 Lud. Molitor, da 1615 naven Zodrell e Rottundus).²³ Podestà Hartmann Buol dat perdetga ch'el seigi entuorn 1613, dal temps che siu bab stevi els Mulins, ensemens cun treis frars dil vicari Albert de Salis ed aunc cun in auter, cun num Longhi, ius a Bivio a scola ed hagi udiu ton a Bivio sco a Marmorera ils priedis

²¹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 377/78.

²² ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 379/380.

²³ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 381/83. AEC, mappa 58, act signaus ils 27 de fen. 1657: tier ils 2 d'uost, resp. 23 de fen. cal. vegl. Arisguard la successiun dils predicants de Bivio da 1608—1620 ei cheu la medema sco tier Truog, pag. 116.

dil predican de lu, L. Molitor.²⁴ Plinavon fan ils reformai valer ch'ei seigi stau disputau bia pervia de quella baselgia dal temps dellas conferenzas de pacificaziun sut mediaziun dils Confederai igl onn 1644 e 1647. Ils catolics hagien lu mai snegau lur dretg sin quella baselgia, era buc il dretg de baghegiar ina nova, anzi, els seigien da lezzas uras schizun sepurschi de cumprar ora quei dretg per 400 renschs. Medemamein attesteschi il predican L. Molitor, de ver perdegau ed administrau ils sacraments, ton a Bivio sco a Marmorera.²⁵

Sin quei han ils catolics fatg de nunsaver ed ein sepurschi de rispunder sin suenter miezdi. Lu han els concediu ch'ei seigi bein vegniu perdegau en las numnadas baselgias. Quei seigi denton mo stau enzatgei transitoric. Ils de priedi seigien sepatrundai della baselgia a sias uras. Cheuencunter seigien ils catolics sedustai. Sco perdetga han els allegau il vegliuord Gudegn Capell. Nuotaton-meins han ils catolics lu declarau ch'els hagien nuot encunter, sch'ils de priedi veglien baghegiar ora la casa che seigi gia stada en damonda, e far lien ina sala per lur survetsch divin.²⁶ Ldr. de Mont pren aunc il plaid e di ch'els hagien neginas competenzas da lur cumins de decider zatgei definitiv en caussa. Lu propona el quei ch'il decan catedral haveva gia insinuau el ravugl della radunanza dils catolics, numnadamein ch'ins dueigi conceder als de Bivio in cert termin, sinaquei che quels sappien enteifer quel secun-vegnir denter els sez ed eventualmein aunc destinar entgins si-gnurs, che seigien gideivels leutier. Ils quater commissionai evan-gelics communicheschuan il resultat de quella seduta als ulteriurs de lur partida. Quels eran tut indignai, primo ch'ils catolics ha-gien tratg schi ditg alla liunga avon ch'entscheiver, e lu d'astgar pretender ded aunc adina ver neginas competenzas: ins encorschi l'intenziun de quels de trer tut alla liunga. Els pretendan catego-ricamein u diever della baselgia veglia ni baghegiar la nova, era sche quei ei en la numnada casa; lu denton stoppi quei local veginr numnaus «baselgia» e buca «sala». Quei di ein ins lu sestratgs ditg e liung vidaneu e la finala refretg la decisiu sin il proxim di.²⁷

²⁴ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 378/379 e 384.

²⁵ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 384, 385.

²⁶ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 385/386. AEC m. 58, 27 de fen. 1657.

²⁷ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 387—389. AEC, m. 58, 27 de fen. 1657, sut ils 2 d'uost (23 de fen. st. v.) 1657.

L'auter di, ils 24 de fenadur insistan ils catolics danovamein sin la proposta curdada il di avon, sincerond ch'ils de Bivio vegnan segir a saver secunvegnir denter els. Tuttavia Scarpatetti ei scaldaus per ir quella via. Ils de priedi prendan igl emprem aunc plaid e cusseg'l cul decan de Cuera Hartmann Schwarz. Quel ei buc encunter il plan, era buca de schar baghegiar ora la casa ,mo garegia el ch'ils de Bivio vegnien buca engreviai finanzialmein memia zun. Plinavon vul il decan saver schebein ins hagi castigiau ils culponts vid il predicant Agitta .Ussa ein ils reformai stai cun-tents cun il plan dils catolics: de schar secunvegnir ils de Bivio denter els sez enteifer in cert termin, cun aunc dar ad els dus gi-donters ord mintga confessiun. Leutier ein vegni elegi Rud. de Salis e Gieri Wiezeli vart protestanta e da vart catolica Scarpatetti e Beli de Belfort.²⁸

Ils dus delegai de priedi ein denton vegni instrui da lur partida cun in special entruidament, en quei senn, che, per cass ch'ei vegni buca secunvegniu quellaga, sche duei vegnir continuau cun il ba-ghegiar la baselgia. L'Engiadina, Bergaglia ed Avras hagien, tenor ordinaziun della dieta de Glion, de dar agid armau en cass de basegns. En cass ded ina intervenziun cun las armas han ils de priedi gia procurau per la finanziaziun. Capitani Pestaluz della duana a Chiavenna ei vegnius supplicaus ded «anticipar» 1000 crunas per quei intent. Pestaluz ha empermess quei, cun la condiiziun ch'el vegni avisaus surlunder in cert temps avon. Ils delegai havevan immediat de serender a Bivio.²⁹

8. La cunvegnientscha

Ils quater delegai ein immediat semess vid la lavur. Ils 6 d'uost sesanflan Scarpatetti e Salis a Cuera per dar rapport della caussa al burgamaster. Ei era vegniu aschi lunsch, che las duas partidas eran buca seunidas diltut, mo tonaton vegnidas in bien ton encunter in'a l'autra. Dad omisduas varts havevan ins fixau in sboz ni project.¹

²⁸ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 389—391, 393, AEC, mappa 58, 27 de fen. 1657, sut ils 3 d'uost (24 de fen. st. v.) 1657.

²⁹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 391/93.

¹ AEC, mappa 58, ils 6 d'uost 1657; leutier era AFB, *Vaniescha*, vol. 167, pg. 395 e 398.

Da vart protestanta ein ins seschaus en sco suonda:

1. Ins desista de baghegiar la baselgia leu nua ch'igl ei vegniu entschiet.
2. La baselgia de S. Gagl vegn surschada als catolics, encunter ina dueivla recompensa.
3. Per tala recompensa han ils catolics de surdar als reformai la casa che auda als signurs de Salis ed Abis, e quei «liber e fri» enteifer 15 dis e cun la condiziun ch'il mir de quella astgi vegnir prolunghius el «vinchel» giu encunter la casa Capell, en lingia cul fundament della casa (gerade zur unteren Mauer des Hauses). En quella casa restan ils tschalers sco ei ein, suren denton han ils de priedi il dretg de baghegiar ora ina sala per lur survetsch divin, tenor beinmanegiar.
4. Tier il zenn, che sesanfla sil Set, han ils de messa aunc de contribuir in secund.
5. Dal santeri duei vegnir cediu als de priedi lur part. Omisduas parts ein de separar ina da l'autra cun in mir.

Ils catolics da lur vart ein perencunter sedeclarai promts:

Punct 1 e 2 vegnan acceptai.

Ariguard punct 3 vulan els buca cumprar persuls l'entira casa, mobein silpli contribuir leutier 300 renschs. De prender en il «vinchel» dattan els tier, mo Gian Capell oppona, essend che quei seigi de donn per sia casa, ei prendi naven la glisch da duas finastras. Era vegn ei concediu de baghegiar ora la sala, sut la condiziun che quella vegni buca numnada «baselgia», mobein «sala».

Punct 4. Il zenn sil Set vegn concedius, ultra dils 300 renschs. Concernent il punct 5, pervia dil santeri, quentan ins che da quel dueigi vegnir desistiu, ual sco dalla baselgia. Duess quei buc esser il cass, sch'ein ins promts de far certas concessiuns als vischins reformai (pia buc als jasters).

Quest sboz, cun ils puncts de cunvegnientscha dellas duas partidas, ei dataus ils 9 d'uost 1657 e suittascrets dals quater commissionai.²

A caschun dil congress (Beitag) dils 12 d'uost ei, en preschient-scha dils quater delegai, vegniu discussionau e disputau aunc ditg e liung vidaneu sur de quels puncts de cunvegnientscha. En Sursés hagien ins entschiet a prender neunavon las armas, pretendia igl ambassadur venezian sesents a Turitg, il qual sa adina tut . . . et intanto rimangono li communi armati . . . et perche protestanti mostrano renitenza ad aquietarsi, hanno comminciato cattolici a tumultuare con le armi alla mano, sebene immediate fermati dalli mediatori . . .³ Ils de Bergaglia ramurien, ch'els veglien nuota acceptar quella casa, ei seigi ch'ei sappien baghegiar ordlunder ina baselgia ual sco els veglien. Quels hagien protestau publicamein encunter il planisau project ed hagien declarau de buca vuler s'interessar pli dal manteniment dil predican a Bivio e de buca vuler gidar leutier.⁴ Aschi lunsch igl ambassadur venezian. Sto esser ch'el ei sbagliaus quellaga. Pertgei la finala ein las partidas, cun consentiment dils de Bivio dad omisduas confessiuns, tuttina s e - c u n v e g n i d a s cumpleinamein. Il contract ei vegnius munius cun ils sigils dellas Treis Ligias. A mintga partida ei vegniu surdau in exemplar della pacificaziun.⁵

Tenor quella cunvegnientscha desistan ils reformai da tuts dretgs sin la baselgia de S. Gagl e survegnan en recompensa tier ils 300 dals catolics aunc 100 renschs ord la cassa dellas Treis Ligias, per la cumpra della casa Salis/Soglio-Abis. Il mir encunter la casa Capell astgan els prolunghir. Sur ils tschalers astgan els baghegiar ora ina sala, mo astga il baghetg buca vegnir alzaus. Il zenn de s. Pieder sil Set concedan ils catolics. Quel astga vegnir pendius si sur il tètg, sut in agen tetget. Dal santeri laian ils catolics era ina tiarza part. Las duas parts ein de separar cun in mir. Sch'ils catolics prefereschan, astgan els era comprar igl iert dil

² AEC, mappa 58, ils 9 d'uost 1657, ACC, Landesakten, ils 30 de fen. 1657 (st .v.!). *Archiv parochial Bivio*, couvert 1657, datum 12/22 uost 1657.

³ AFB, *Vaniescha*, vol. 67. pg. 398 e 408.

⁴ ACC, Landesakten, ils 20 d'uost 1657, il plevon JOH. AGITTA als caus evangeliics.

⁵ ACC, prot. de dieta, tom 29, pg. 400.

Gion Capell e surdar quel als de priedi per schar far ordlunder in santeri, enstagl della tiarza part dil vegl. En quei cass vulan las Treis Ligias aunc attribuir enzatgei. Ils de Marmorera s'oblighe-schan de dar als Bivians la lenna per il baghetg per in raschuneivel prezi (zu einem billichen pretium).⁶

Sco ins vesa pendevan ins savens cun ina admirabla stinonza vid piculezzas, sco per ex. ch'il local astgi buca vegnir numnaus «baselgia», mobein mo «sala», e. a. v. Pieder Scarpatetti denton manegia «.... in quanto dal nome si dara di sala, ma se lor la nominano altramente, per questo non si puo far guerra ....».

Igl uestg ha consentiu al contract, cun excepziun dil conceder il zenn dil Set.

La casa Salis-Abis era schaziada sin 530 renschs. Ils possessurs han cediu ella per 400. Scarpatetti denton manegia che 400 seigien aunc adina memia bia. Ton dretg sin la baselgia veglia havevien ils paucs reformai tuttina buc, tonpli ch'era ils de Marmorera hagien art e part della baselgia. Ei seigi aunc adina tals che marmugnien encunter questa cunvegnientscha, mo en general seigien ins tuttina cuntents.

Ins sperava ussa generalmein che la pasch confessionala seigi fatga a Bivio.⁷

Ei havess duvrau pauc pli ed ei fuss naschiu ord quest embrugl de Bivio in'uiara confessionala, che havess cumpigliau l'entira tiara dellas Treis Ligias, semeglionta sco quella dils Confederai: l'uiara de Villmergen (1655—56). Sco quella ha priu si'entschatta ord igl apparentamein pauc impurtont cass ded Arth, igl atun 1655, per menar tier in'uiara confessionala denter ils Confederai, aschia havess il cass de Bivio tgunschamein saviu sfrenar il medem onn ni in onn pli tard in semegliont incendi guerril.

Che quella differenza ei vegnida tier tala discrepanza, ei era ded encurir en la malcontentientscha politica ded enzaconts par-

⁶ AEC, mappa 58, ils 12 d'uost 1657, (VERGLEICH), e ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 400—401. La cunvegnientscha ei squitschada quasi completa tier LANZ, pg. 39/40. Plinavon AFB, *Vaniescha*, vol. 67, pg. 433.

⁷ AEC, mappa 58, ils 14 de sett. 1657, PIEDER SCARPATETTI agl uestg. e ACC, Landessachen 1, B 2001, pg. 138.

tisans, che senezegiavan de mintga caschun per leventar malruaus.⁸ Ins ha buca ded emblidar, che la differenza denter partisans spagnols e franzos era en quels dis stagn gronda: ei regeva de bia malcontententscha pervia dil passadi de truppas imperialas tras il Grischun a Milaun, dil qual la Frontscha seresenteva. Da l'autra vart selamenta Casati traso, ensemencun partisans spagnols, dils survetschs alla Frontscha e dil passadi de truppas per Vaniescha. Ultra de quei leventa il continuau encuir de renovar la ligia cun la Frontscha ils resentiments dils spagnols: quei tut po pli u meins star ell'enzenna della imminenta dertgira nauscha sur dils partisans spagnols de 1659/60.⁹

Ch'igl ei buca vegniu agl extrem cass d'uiara, ei forsa puspei ded engraziar alla constellaziun dellas partidas politicas. Alla partida spagnola appartenevan sper ils biars catolicks tuttina era biars reformai de gronda influenza e viceversa. Secapescha che mintga partida encureva de mantener ses adherents e serinforzar, smiuend cheutras l'influenza ed impurtonza de l'autra.¹⁰

⁸ Compareglia leutier il pareri digl ambassadur venezian sesents a Turitg, PAOLO SAROTTI, il qual ei adina zun bein orientaus sur la politica grischuna, era sur dellas pli pintgas occurenzas, AFB, *Vaniescha*, tom 67, pg. 380, «... tanto più che alcuno crede siano fomentati questi dissensi da diversi cattolici e protestanti, fattionarii malcontenti del governo presente, con fine di sollevare i Popoli et procurare qualche mutatione a loro vantaggio ...»

⁹ Compareglia leutier: AFB, *Vaniescha*, vol. 67, las pag. 60, 100, 165, 193, 216, 260, 380/81. Vol. 68, las pag. 54, 55, 73, 112, 156, 168, 252 e ss., 344, Vol. 69, pag. 175 e ss.

¹⁰ Comp. leutier: AFB, *Nunziatura*, tom 50, corresp. de nunzi BORROMEO al card. ROSPIGLIOSI dils 6 de fen. 1656, «... che queste resoluzioni restano per la più debilità nel nascimento, o dalla discrepanze delle fattioni o dalli perniciosi mezzi termini, con li quali e il vescovo, che verria star bene con tutti, e li rappresentanti di Spagna, che per la lega con l'una e l'altra parte, non sono in caso di rottura, a quale voltarsi deludono la prontezza de cattolici.» Interessantas ein las indicaziuns arisguard ils motivs dils embrugls bivians, che BORROMEO fa al card. CHIGI, AFB, *Nunziatura*, tom 51, ils 23 de settembre 1657: «... con le quali, doppo che le armi di Spagna siano prevalso in quelli parti, si è camminato nell'affare di Religione, era in gran dubbio che in ogni eventa di turbolenza fussero questi per implorare l'assistenza di Francia, di che ascescevano notabilmente le gelosie alcuni secreti trattati, che si andavano motivando. Tra questi riflessioni era facile il discernere che la Francia haverebbe prontamente abbracciata l'occasione del dissenso de cattolici e d'impegnarli più per riportare l'arbitrio del paese et escludere l'altra Corona, che per dar a sopradetto intento quale non poteva essere senza alienare li protestanti, da chi riceve di Francia maggiori aiuti di gente e di collegiatione ....»

Ditg han ils embrugls cuzzau. Finalmein era la cunvegnentscha cheu. La pasch duev'esser fatga. Bein ein las vicendeivlas relaziuns sequietadas empau silmeins externamein. Mo tuttina aulza la veglia discordia mintgaton sia testa.

Gia igl onn suandont, ils 5 d'uost 1658, selamenta il decan Hartmann Schwarz en num dil capetel, avon il cussegl evangelic, che la baselgia ni sala a Bivio seigi aunc adina buca baghegiada; ei vegni buca pagau ora als reformai il daner empermess, ed als de Marmorera vegni igl exercezi della religiun diltuttafatg supprimius; el garegi remedura.¹¹

Il fevrer dil proxim onn 1659 porta scarvon Gion Grisch de Bivio plogn avon la dieta encunter il mistral de Sursés, Gion Gieri Scarpatetti, perquei che quel procedi criminalisticamein encunter el ed hagi gia caschunau ad el gronds cuosts ord motiv ch'el hagi tarmess in frar pli giuven ell'Engiadina a scola. La dieta protegia Grisch e liberescha el dalla summa de 50 renschs caschunada ad el entras il proceder de Scarpatetti. Mistral Frisch protesta encunter questa usurpaziun dils dretgs della dertgira aulta de Sursés.¹² Semegliontas lamentaschüns porta Grisch aunc igl onn 1662 encunter il mistral de Sursés.¹³

Il schaner 1660 appelleschan Bergagliots che han beins a Bivio alla Ligia della Casa de Diu pervia ded in castitg daus dalla dertgira de Sursés per ver luvrau in firau catolic. Ils de Sursés ein vegni obligai de documentar lur veglias cunvegnentschas e contracts ariguard l'observanza dils firaus avon ch'ei vegni decidiu en caussa.¹⁴

Ed ussa, co stat ei cun **l'execuziun della cunvegnentscha de 1657?** Ella ei deplorablamein, suenter tontas stentas, restada per gronda part mo sil pupi. La primavera 1659, pia prest dus onns suenter ch'il contract ei staus fatgs, selamentan ils protestants de Bivio tier il burgamaster de Cuera, ch'ei hagien aunc buca retschiert 200 renschs vid la casa per baghegiar ora la stanza de survetsch divin e suppliceschan che quels daners vegin pagai.¹⁵

¹¹ ACC, prot. d. dieta, tom 29, pg. 423.

¹² ACC, prot. d. dieta, tom 30, pg. 43—45.

¹³ ACC, prot. d. dieta, tom 31, pg. 119.

¹⁴ ACC, prot. d. dieta, tom 30, pg. 265/66 e 383.

¹⁵ ACC, Landesakten, ils 19 ed ils 26 d'avrel 1659.

Ils 12 de matg finalmein, suenter ver reclamau duasga per scret persuenter, san ils «agents per la nova baselgia de Bivio», plevon Gion Agitta e Gion Pieder Gislett, tschentar ora las quittanzas de ver retschiert ord cassa della tiara 100 renschs e 300 renschs dals de Bivio, tenor cunvegnientscha dils 12 d'uost 1657, entras il scarvon dil marcau, Martin Clerig.¹⁶ Il zercladur dil medem onn (1659) ein ils reformai de Bivio necessitai de clamar igl agid della Ligia, essend che Gion Gieri Scarpatetti, ensemen cun sia «mastralia» (samt seiner Ammanschaft) impedeschien els enten baghegiar la baselgia.¹⁷

Igl onn 1663 puspei selamentan ils de Bergaglia, che han beins a Bivio, avon la Ligia, ch'els vegnien engreviai cun taglias pervia dil baghegiar la nova baselgia (wegen der aufbauung ihrer neuen Kirche)¹⁸ retracta ei cheu della sala tenor contract de 1657 ni ded in'atgna baselgia? Cert ei, che la planisada stanza per lur survetsch divin plascheva buc als de priedi. Paucs onns pli tard (1675) stat gia l'existenta baselgia reformada. Cu eis ella vegnida baghegiada? Il termin exact ei strusch ded eruir. Tenor Lanz eis•ella vegnida baghegiada entuorn 1671, tenor Truog gia avon 1663.¹⁹ In act de 1661 numna aunc il local de survetsch divin reformau expressivamein «Stanza» ni «sala».²⁰ Il fenadur 1661 protestan ils catolics avon la dieta ch'ils reformai de Bivio e de Bergaglia veglien buca setener vid il contract de 1657, specialmein ariguard il santeri, e ch'els veglien ad haver ina b a s e l g i a (haver chiesa da essercitar publicamente le loro fontioni).²¹ Il protocol sinodal digl onn 1665 plaida gia dad ina b a s e l g i a, «templum» (pro extracto Bivi templo...).²² Quell'expressiun lai tuttina concluder sin ina propria baselgia e buca mo sin ina stanza. Il rapport della missiun retica dils caputschins numna igl onn 1668 per ils de priedi

¹⁶ ACC, Landesakten, ils 12 de matg 1659. «Die evangelischen zu Stalla, Empfangsschein für f. 100, Kammergeeld der Drei Bünde und f. 300 für Salis'sches Haus in Stalla.», dus acts.

¹⁷ ACC, Landesakten, ils 7 de zercl. 1659.

¹⁸ ACC, prot. d. dieta, tom 32, pg. 22.

¹⁹ POESCHEL, «Die Kunstdenkmäler Graubündens», sut Bivio, pg. 229.

²⁰ ACC, Landesakten, 22 de fen. 1661.

²¹ ACC, Landesakten, 22 de fen. 1661.

²² ASR, prot. tom III, pg. 260.

ina «Propria chiesa».²³ Aschia para la baselgia existenta reformada de Bivio ded esser baghegiada suenter 1661 ed avon 1665.

Era cul s a n t e r i eis ei buca iu tenor plan. Gia cun caschun della protesta dils catolics avon la dieta ils 22 de fenadur 1661, ord motiv ch'ils reformai levan buca tener il contract de 1657, cunzun ariguard il santeri, smanatschan ils catolics da lur vart d'era buca esser obligai leutier (fragenti fidem, fides frangatur eidem!).²⁴ Igl onn 1667 rumpa la discordia lu ora, ord motiv ch'il reformai de Bivio ein sez vegni in davos l'auter, q. v. d. ils reformai vischins ed ils hindersès. Quels han snegau de vuler pagar vinavon ils deivets della baselgia nova. El num dils hindersès plaida mistral Abondio de Salis/Soglio avon la dieta, il fenadur 1667 e pretenda ch'ils hindersès reformai a Bivio sappien era vegnir satrai leu. Lu seigien els promts de pagar alla baselgia, schiglioc buc. Ei mondi buc aschia, sco ei seigi vegniu avon da cuort, cura ch'in hindersès de Bergaglia seigi morts èd ins hagi buca saviu ir cun la bara sul pass pervia de macort'aura e la bara hagi stuui scher 8 dis nun-satrada a Bivio. Mistral Gislett ha stuschau quella cuolpa sin ils catolics. Quels hagien buca lubiu de satrar hindersès, schegie ch'ils reformai hagien, tenor contract, cumprau ora lur tiarza part santeri. Cheuencunter han ils catolics dau en ina opposiziun en scret, en la quala els serefereschan gest sin quei contract (de 1657). Ils reformai ein aunc i tier igl uestg, il qual ha era consentiu al suandont contract, ch'ei vegnius fatgs denter de messa e de priedi ariguard il santeri: Ils protestants surlaian als catolics la tiarza part santeri e baghegian in niev. En quel dueian tuts protestants, ton vischins sco hindersès, vegnir satrai. Ei duei per quei intent vegnir contribuiu ord la buorsa della Tiara 50 renschs als de priedi, per amur della cumina pasch e cun la condiziu ch'ils catolics midien nuot vid quellas fossas (aber mit der bedingung dass die katholiken der evangelischen gräber uneröffnet und unverändert, auch

²³ APC, vol. 22, «Relazione» dils 18 de fen. 1668.

²⁴ ACC, Landesakten, ils 22 de fen. 1661: «Katholiken von Stalla. Protest gegen die beabsichtigte Errichtung eines Friedhofs, eigens für die Reformierten. Die Katholiken von Bivio und Marmels an den Bundestag Chur.»

²⁵ ACC, prot. d. dieta, tom 34, pg. 550/553. AEC, Cart. T. pg. 84. Plinavon archiv parochial Bivio, couvert 2 e 3 acts 1675, 1665, 1667, 1672, 1674, tut pertuccond il santeri.

derselben gebein in ihren gräbern sollen sein und bleiben lassen und nichts weiter tun mögen»).

En quei cass s'obligheschan ils hindersès de Bergaglia de contribuir lur part vid la nova baselgia.²⁵

Questa cunvegnentscha de 1667 ei vegnida danovamein confirmada a caschun della dieta de Tavau ils 8 de settember 1671.²⁶ — La partiziun dil santeri tenor il contract de 1657 ei mai vegnida exequida.²⁷

Aschia ha la pleiv evangelica ussa obtenui sia atgna baselgia e siu agen santeri.²⁸ Dalla cunvegnentscha de 1657, contrahada suenter liungs combats, ei vegniu exequiu pauc ni nuot auter ch'il pagament dils 400 renschs e la cessiun dil zenn dil Set alla part protestanta.²⁹

* * *

Igl embrugl confessional de Bivio ei in detagl ord la historia dils combats confessionals della secunda mesadad dil 17 avel tschentaner: in temps relativamein aunc pauc perscrutau. Nus vegnin cheu en contact cun ina zun interessenta mentalitad: cun il sentir e patertgar, far e demanar de nos per davons dil temps baroc. Quella mentalitad resplenda era ord lur combat per ils interess de lur confessiun. Nus astgein buca cuninaga applicar cheu ils plaids «toleranza» ed «intoleranza», noziuns ni concepts ord in temps bia pli giuven. Mintga part confessionala encureva da quei temps endinadamein de mantener e rinforzar sia posiziun enviers l'autra. Scadina novaziun, specialmein sin territori confessional, era nuntolerabla e provocava grondas reacziuns. Bein ein ins ius savens memia lunsch, ins ha falliu, dad omisduas varts tuttina! Mo omisduas parts han era giu de purtar las consequenzas. Ni essan nus ded oz

²⁶ ACC, Dekretenbücher, AB IV, 2, pg. 80.

²⁷ AEC, Cart. T, pg. 142, brev digl uestg al commissari PLANTA, Zuoz, dils 21 de schaner 1667.

²⁸ Comp. APC, vol. 22, rapport della missiun, dil prefect, p. Paul d'Agneselegno dils 2 d'ouost 1681, nua che quel di che Bivio hagi in agen predican, cun atgna baselgia ed agen santeri, concediu entras «nostri politicanti».

²⁹ Comp. nota 16; arisguard il zenn de S. Pieder dil Sett, comp. POESCHEL, «Kunstdenkäler», sut Bivio, pg. 229.

senza mendas? Egl entir ed entratg eis ei denton stau in recla batter ed uregiar, e perfin ord las pli scaldadas discrepanzas resplenda orda funs il maletg ded in sincer sestentar de viver en pasch ed unitad: in tratg communabel ord la veta de nos antenats, che fa mo honur a nos babuns. —

Abreviaziuns

AEC	= Archiv episcopal Cuera.
ACC	= archiv cantonal Cuera.
ASR	= archiv della sinoda retica.
ACL	= archiv cantonal Lucern.
APC	= archiv della provincia svizzera dils Caputschins, Lucern. (duvradas ein las copias de P. Adalhelm Jan, ord igl Archivio della congregazione di propaganda fide, Ruma).
AFB	= archiv federal Bern.
Nunziatura	= copias della «Nunziatura svizzera», arch. Vaticano.
Vaniescha	= copias dils rapports digl ambassadur de Veniescha, resident a Turitg (Dispacci dei residenti Veneti in Zurigo).

Remarca

Il present tractat ei il fretg d'in studi de fontaunas quasi exclusivamein archivalicas ed igl autur de quel engrazia cordialmein a tuts ils signurs archivars per lur survetscheivladad e promtadad enten schar prender investa dils acts concerents. En special engrazia el a sur Giatgen *Battaglia* p. m. ed a sur dr. Bruno *Hübscher*, archivars episcopals, sco era buca meins a signur dr. Rudolf *Jenny* ed a siu secretari signur Arthur *Hunger* digl archiv cantonal — la registratura veramein exemplarica de quei archiv ha favorisau las retschercas zun avantageusamein — per lur survetscheivladad. Grond engraziamenti seigi era admess a signur archivar federal dr. Leonhard *Haas* ed a siu assistent dr. Meyrad, a rev. P. Beda *Maier* O. C., archivar provinzial, Lucern, a ser decan *Kessler* a Scharons per il diever dils protocols sinodals, a sur plevon *Caviezel* (Bivio) sco era a signur dr. *Forrer*, directur della biblioteca centrala a Turitg.